

Katedra: filosofie

Studijní program: Specializace v pedagogice

**Studijní obor
(kombinace):** Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání –
Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání

KOMPARACE TOTALITNÍCH A AUTORITATIVNÍCH REŽIMŮ

COMPARISON OF TOTALITARIAN AND MAGISTERIAL REGIMES

Bakalářská práce: 10-FP-KFL-0037

Autor:

Eva ZATLOUKALOVÁ

Podpis:

Adresa:

Kmochova 552

463 65, Nové Město pod Smrkem

Vedoucí práce: Mgr. Ing. Martin Brabec, Ph.D.

Konzultant: Mgr. Ing. Martin Brabec, Ph.D.

Počet:

stran	slov	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
72	14 631	1	4	42	5

V Liberci dne: 19. 7. 2010

ZADÁVACÍ FORMULÁŘ

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mojí bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce.

V Liberci dne: 19. 07. 2010.

Eva Zatloukalová

Poděkování:

Ráda bych na tomto místě poděkovala hlavně Mgr. Ing. Martinu Brabcovi, Ph.D. nejen za jeho čas, ale především za věcné připomínky, cenné návrhy, korekce týkající se obsahu této práce, za odborné vedení a trpělivý přístup.

KOMPARACE TOTALITNÍCH A AUTORITATIVNÍCH REŽIMŮ

Anotace

Bakalářská práce uvádí do problematiky nedemokratických politických systémů. Především se zaměřuje na analýzu totalitních a autoritativních režimů. Práce vysvětluje deskriptivní metodou pojmy autorita, autoritarismus a totalitarismus. Interpretuje myšlenky stojící u zrodu těchto politických forem, sleduje jejich vývoj a na konkrétních příkladech jednotlivých zemí ukazuje jejich současné podoby. Pozornost je také věnována podstatným znakům obou režimů a jejich komparaci.

Klíčová slova: autorita, autoritarismus, totalitarismus, mentalita, ideologie, legitimita, totalitní režim, autoritativní režim

COMPARISON OF TOTALITARIAN AND MAGISTERIAL REGIMES

Summary

My thesis introduces reader into the issues of undemocratic political systems. It focuses especially on the analysis of totalitarian and authoritative regimes and clarifies terms like authority, authoritarianism and totalitarianisms. It interprets the thoughts which result in a foundation of these political regimes; it examines their development and shows their present forms on particular examples. It also gives attention to basic signs of both regimes and their comparativeness.

Key words: authority, authoritarianism, totalitarianism, mentality, ideology, legitimacy, totalitarian regime, magisterial regime

DIE KOMPARATION DER TOTALITÄREN UND AUTORITÄREN REGIME

Zusammenfassung

Die Bakalararbeit führt in die Problematik der undemokratischen Systeme ein. Die Arbeit orientiert sich vor allem auf die Analyse der totalitären und autoritären Regime und erklärt mit Hilfe der Beschreibungsmethode die Begriffe: die Autorität, der Autoritarismus und der Totalitarismus. Hier werden Ideen erläutert, die am Anfang dieser politischen Formen standen, sie verfolgt ihre Entwicklung und auf konkreten Beispielen in einzelnen Ländern zeigt ihre gegenwärtige Form. Die Aufmerksamkeit wird auch auf die wesentlichen Zeichen beider Regime und ihr Vergleichen gelegt.

die Schlüsselwörter: die Autorität, der Autoritarismus, der Totalitarismus, die Mentalität, die Ideologie, die Legitimität, totalitäres Regime, autoritäres Regime

Obsah

ÚVOD.....	10
1 METODOLOGICKÁ ČÁST.....	12
1.1 Předmět zkoumání.....	12
1.2 Struktura práce.....	12
1.3 Informační zdroje.....	14
2 TEORETICKÝ RÁMEC.....	15
2.1 Pojem autorita a autoritarismus.....	15
2.2 Pojem totalitarismus.....	16
3 AUTORITARISMUS.....	17
3.1 Definice autoritativních režimů.....	17
3.2 Typy autoritativních režimů podle J. J. Linze.....	20
3.2.1 <i>Byrokraticko-militaristické autoritativní režimy</i>	20
3.2.2 <i>Organicko-etatistické autoritativní režimy</i>	20
3.2.3 <i>Mobilizační autoritarismus v postdemokratických zřízeních</i>	21
3.2.4 <i>Postkoloniální mobilizační autoritativní režimy</i>	21
3.2.5 <i>Rasové a etnické „demokracie“</i>	21
3.2.6 <i>Defektní a pretotalitní autoritativní režimy</i>	22
3.2.7 <i>Posttotalitní autoritativní režimy</i>	22
3.3 Typy autoritativních režimů podle Wolfganga Merkela.....	23
3.3.1 <i>Komunistické autoritativní režimy</i>	23
3.3.2 <i>Fašistické autoritativní režimy</i>	23
3.3.3 <i>Militaristické režimy</i>	23
3.3.4 <i>Organicko-etatistické režimy</i>	24
3.3.5 <i>Rasistické autoritativní režimy</i>	24
3.3.6 <i>Modernizační autoritativní režimy</i>	24
3.3.7 <i>Teokratické autoritativní režimy</i>	24
3.3.8 <i>Dynastické autoritativní režimy</i>	25
3.3.9 <i>Sultanistické autoritativní režimy</i>	25
3.4 Autoritářská osobnost	25

3.5 Problém legitimacy v autoritarismu.....	27
3.6 Autoritativní mentalita.....	29
3.7 Konkrétní příklady mentalit.....	29
3.7.1 Frankovo Španělsko.....	30
3.7.2 Salazarovo Portugalsko.....	31
3.7.3 Pinochetovo Chile.....	32
4 TOTALITARISMUS	34
4.1 Definice totalitarismu.....	34
4.2 Charakteristické rysy totalitarismu.....	36
4.2.1 Hannah Arendtová a její Původ totalitarismu.....	38
4.2.2 Totalitarismus v pojetí Raymonda Arona.....	42
4.2.3 Totalitarismus podle Vladimíra Čermáka.....	45
4.2.4 Totalitarismus podle Ria Preisnera.....	46
4.3 Osobnost vůdce.....	48
4.4 Problém legitimacy v totalitarismu.....	49
4.5 Ideologie.....	51
4.6 Konkrétní příklady ideologií.....	52
4.6.1 Hitlerova Třetí říše.....	53
4.6.2 Stalinovo Rusko.....	54
4.6.3 Mao Ce-tungova Čína.....	55
4.7 Totalita a politické náboženství.....	56
5 ZÁVĚR.....	58
6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	61
7 SEZNAM PŘÍLOH.....	65
8 PŘÍLOHY.....	66

SEZNAM ZKRATEK A SYMBOLŮ

aj.	a jiné
atd.	a tak dále
DAP	Německá dělnická strana
FET	Tradicionalistická španělská falanga
např.	například
NSDAP	Nacionálně socialistická německá dělnická strana
resp.	respektive
SA	útočné oddíly
SS	ochranné síly
SSSR	Sovětský svaz
tj.	to je
tzv.	tak zvaný
USA	Spojené státy americké

ÚVOD

Diskuse o podstatě nedemokratických režimů je stále živá. Setkáváme se s ní pořád dokola. Je to totiž otázka 20. století. Příčinou této aktuálnosti není jen to, že stále neumíme pořádně vysvětlit, co totalitní systémy obnáší, jaké jsou jejich charakteristické prvky, ale také to, že máme snahu využívat tu či onu interpretaci z minulosti podle toho, jak nám to zrovna hraje do noty. Velmi často se také bezprostředně v těchto diskusích sledují jen osobní a politické zájmy; autor je často ovlivněn svými osobními, náhodně získanými předsudky, pro které se pak následně snaží nalézt argumenty. Pokud se budeme snažit o objektivní zkoumání totalitních zkušeností z minulosti, musíme se zaměřit především na objasnění pojmů, se kterými budeme pracovat. Pokud nejsou rozlišeny ideové systémy, včetně jejich historického vývoje, nemůže se nám podařit nedemokratické režimy zkoumat.

Tato práce se zaměřuje na pojetí autoritativních a totalitních režimů u známých badatelů – J. J. Linze, W. Merkela, R. Arona, H. Arendtové atd. Důvod, proč je toto téma tak důležité a proč má smysl o něm diskutovat, je nasnadě. Jak jsem výše řekla, je velmi problematické klasifikovat jednotlivé nedemokratické režimy. Mnoho lidí ani nedokáže vysvětlit pravou podstatu a rozdíl mezi autoritativními a totalitními politickými systémy. Většinou jsou autoritativní režimy obyčejnými lidmi – neodborníky – zaměňovány za totalitní. To je ale špatně. Jde totiž o dva zcela odlišné typy nedemokratických režimů. Je škoda, že neexistuje příliš mnoho publikací, které by se tímto moderním fenoménem zabývaly. Pro nás je toto téma však podstatné. Naše země prošla postupnými proměnami a je logické, že ne vždy bylo státní zřízení demokratické. A tak tomu nebylo jen u nás. V rozmezí od roku 1950 – 2000 byla podstatná část světa nedemokratická. Proč tomu tak bylo, není ale předmětem mého zkoumání.

Cílem práce je vymezit autoritativní a totalitní režimy v teoretické rovině, a srovnat odlišné přístupy k této problematice za pomoci uznávaných děl známých autorů. Typologie autoritativních režimů vychází především z díla Juana Josého Linze a Wolfganga Merkela. Typologie totalitních režimů hlavně z díla Hannah Arendtové a Raymonda Arona. Oba autoři zkoumali totalitarismus na příkladech bolševického a nacistického režimu, proto se pokusím zmapovat vývoj Stalinova Ruska, Hitlerovy Třetí říše a Mao Ce-tungovy Číny.

ÚVOD

Hlavním přínosem práce by mělo být objasnění rozdílu mezi autoritativními a totalitními režimy, a to i za pomoci konkrétních příkladů několika nedemokratických zemí.

1 METODOLOGICKÁ ČÁST

V této krátké kapitole se pokusím stručně charakterizovat postup, jakým budu postupovat při zpracovávání zadaného úkolu. Následně vymezím strukturu bakalářské práce a v závěru uvedu zdroje, z kterých jsem čerpala a které mi značně usnadnily moji práci.

1.1 *Předmět zkoumání*

Hlavním bodem práce bude nastínění problematiky nedemokratických politických systémů. Analýzou a popisem budou postihnuty jednotlivé základní znaky autoritativních i totalitních režimů obecně; následně k nim budou připodobňovány konkrétní fakta historických zkušeností lidstva s těmito fenomény. Ne nadarmo se říká, že historie je učitelkou lidstva. Deskriptivní metodou budou dále vysvětleny pojmy jako autorita, autoritarismus a totalitarismus. Blíže specifikuji charakteristiku oněch nedemokratických režimů a přiblížím jejich historický vývoj. Značná pozornost bude věnována interpretaci jednotlivých myšlenek stojících u zrodu těchto politických forem. Upřesním, jak výše zmíněné režimy popisovali jednotliví autoři a jak se liší v jejich interpretaci. Pokusím se na konkrétních příkladech těchto režimů zmínit rozdíly i podobnosti ve státním uspořádání, organizaci a státní správě. V závěru práce, jak už název napovídá, zhodnotím podobnosti a rozdíly obou režimů a provedu jejich komparaci.

1.2 *Struktura práce*

Bakalářská práce je rozdělena na 3 hlavní kapitoly a každá z nich obsahuje řadu menších či větších subkapitol. Při zkoumání fenoménu nedemokratických režimů je velkým problémem terminologická nejednotnost. Proto se první část práce – teoretický rámec – věnuje etymologii a vývoji používání pojmů autorita, autoritarismus a totalitarismus. Jelikož tyto termíny bývají velmi často lehkovážně užívány, je nutné jim věnovat po-

zornost. Na teoretickou část pak navazuje část druhá, která pojednává o autoritarismu jako takovém. Prezentuji zde definice R. Arona, W. Merkela, ale především J. J. Linze, což byl král výzkumu tohoto fenoménu. Další podkapitola se zabývá tématem tak trochu z jiné oblasti – z oblasti politické psychologie. Hledám v ní odpovědi na otázky: kde, proč a jak autoritářská osobnost vzniká. Následující část pojednává o mentalitě, a poukazuje na to, že není v žádném případě totožná s totalitní ideologií. Zatímco mentalita představuje způsob myšlení, ideologie obsah myšlenky. Neoddělitelnou součástí nedemokratických politických systémů je i legitimita. Je to zvláštní, protože z našeho běžného pohledu je legitimita spíše spojována s demokracií. Abychom snáze pochopili výše zmíněné nedemokratické režimy, jsou jednotlivé charakteristické prvky ukázány na konkrétních příkladech mentalit. Je zde uvedeno Frankovo Španělsko, Salazarovo Portugalsko a Pinochetovo Chile. Ve třetí části se pak zabývám totalitarismem. Věnuji se některým teoretikům totalitarismu, respektive vývoji jeho konceptualizace. Velká část je věnována známým badatelům a jejich pojetí totalitarismu. Konkrétně jmenujme Hannah Arendtovou, Raymonda Arona, Vladimíra Čermáka, Ria Preislera atd. Jak brzo zjistíme, pro totalitní režimy je důležitá osobnost vůdce a ideologie. Vůdce je de facto zosobnění Boha, bez něj by režim nemohl existovat, stejně jako bez ideologie. Ideologie je koncept sociologie kultury; je všeobecnou pravdou. Kdokoli by se jí plně neoddal, byl by potrestán, tj. usmrčen nebo poslán do koncentračního tábora. V podkapitole jí věnované popisují, ne jen ideologii obecně, ale i její jednotlivé typy, které jsou charakteristické právě pro totalitní režimy. Nechybí ani rozdíl, který panuje mezi politickou mentalitou a ideologií. Stejně jako u autoritativních režimů i v totalitarismech zaměřuji svou pozornost na konkrétní příklady ideologií. Jako zástupce totalitních režimů jsem si zvolila Mao Ce-tungvu Čínu, Stalinovo Rusko a Hitlerovu Třetí říši. V závěru práce prezentuji rekapitulaci a srovnání totalitních a autoritativních režimů. Celá práce je doplněna zajímavými přílohami v podobě tabulek a mapy, na které odkazuji v jednotlivých kapitolách.

1.3 Informační zdroje

Literatura, která se zabývá problematikou autoritativních režimů, je značně omezená. Existují samozřejmě publikace v cizím jazyce, např. Linzovo dílo *Totalitarian and authoritarian regimes*, ale má neznalost anglického jazyka mi nedovolovala do tohoto, určitě úžasného, díla nahlédnout, resp. ho použít při psaní své bakalářské práce. Proto jsem byla ráda, že mi do rukou přišla kniha od Stanislava Balíka a Michala Kubáta: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů* (2004), která se, jak ostatně název předesílá, věnuje problematice nedemokratických režimů. Sami autoři označili knihu za první původní český rozsáhlejší text věnovaný výzkumu tohoto fenoménu. Musím přiznat, že mi tato publikace velice pomohla k pochopení dané problematiky. Samozřejmě jsem nevycházela jen z této publikace ale také z novinových článků, které jsem si vyhledala v časopisech (*Politologický časopis*, *Politologická revue a Mezinárodní politika*) v knihovně a na internetu. U totalitních režimů nebyl problém získat i jiné informační zdroje. Toto téma je totiž zpracováváno daleko častěji než předchozí. Posloužila mi díla slavných badatelů, jejichž jména jsem zmínila již výše – Hannah Arendtová a její *Původ totalitarismu I-III* (1996) a Raymond Aron a dílo *Demokracie a totalitarismus* (1993). V části práce, nazvané Totalita a politické náboženství jsem vycházela z knihy od Emilia Gentileho *Politická náboženství: Mezi demokracií a totalitarismem* (2008).

2 TEORETICKÝ RÁMEC

2.1 Pojem autorita a autoritarismus

Tento výraz má kořeny ve slově autorita. Přitom autorita a autoritarismus jsou dvě naprosto odlišné věci. Stejně jako výraz totalitarismus, pochází i autorita z latiny (*auctor* a *auctoritas*). Jednalo se veskrze o pozitivní pojem. V současné době se ale jeho role obrátila – je chápán v negativním významu, jako zneužití moci. Původně byl výraz používán k označení celé řady vztahů a činností – v náboženství, vzdělání, rodinných záležitostech atd., ale nebyl definován v kategoriích moci. K tomu došlo až při chybném přeložení slova *Herrschaft* do angličtiny Maxem Weberem. Jeho omyl způsobil zmatky a nepochopení tohoto výrazu. Politická autorita – jak ji chápeme dnes – je tedy jednou z forem moci; prostředek, pomocí něhož může jeden člověk ovlivnit chování druhého. Běžněji se ale autorita od moci odlišuje. Zatímco moc je definována jako schopnost ovlivnit chování druhého, autoritu můžeme chápat jako právo ho ovlivnit. Moc navozuje poslušnost nátlakem, přesvědčováním, hrubým násilím, autorita morální povinností „podřízeného“ poslouchat toho, kdo vládne.

Moc a autorita jsou pojmy, které je v praxi obtížné od sebe oddělit, ačkoli se navzájem vylučují. Autorita je morální vliv, je spojena s legitimitou, souzní s vůdcovstvím, kterému se dostalo spontánní podpory. Je nezbytná pro demokracii a krize autority rovná se krizi demokracie.¹ Právě proto nemůžeme autoritu ztotožňovat s autoritarismem. Svoboda, která neuznává autoritu, není svobodou v pravém slova smyslu. A naopak autorita neuznávající svobodu je autoritářská.

1 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 48.

2.2 Pojem totalitarismus

Bude dobré vysvětlit, odkud se tento výraz vlastně vzal. Základ slova je latinský – *totalis*, což znamená celý. V politickém významu se ale výrazy totalitní a totalitarismus nepoužívají dlouho. Termín totalitarismus byl do běžné vědní terminologie zařazen na počátku 50. let 20. století jako důsledek, jednak hledání ideových a sociálních kořenů nacismu, jednak reakce na aktuální zahraničně politickou strategii SSSR ve střední a východní Evropě.²

Za úplně prvního autora pojmu totalitní můžeme považovat Giovanniho Amendola, který 12. května 1923 právě takto označil Mussoliniho vládu (v časopise *Il Mondo*) – tedy vládu, která usilovala o úplné ovládnutí veřejného života za pomoci násilí. Právě Mussolini bývá mylně pokládán za autora pojmu. Díky němu se stal výraz ale jen populární, navíc jenom v Itálii.

Podstatné jméno totalitarismus se objevilo o necelé 2 roky později (přesněji 2. ledna 1925) na stránkách časopisu *La Rivoluzione Liberale*, kde Lelio Basso napsal: „*Všechny státní orgány – král, parlament, soudy –, které v tradiční teorii reprezentují tři moci, se stávají instrumentem jedné strany usilující o to být interpretantem jedné vůle, nedefinovaného ‚totalitarismu‘.*“³ Avšak hlavním propagátorem obou pojmů (totalitní a totalitarismus) se stal ideolog fašismu Giovanni Gentile, který změnil pohled na ně z negativního na pozitivní a který následně ovlivnil i samotného Mussoliniho.

„Analýza pojmu totalitarismus jako osobité sociální kategorie každopádně vedla ke vzniku dvou základních teorií, různorodě vymezující jak historickou a sociální podstatu tohoto fenoménu, tak politickou praxi s totalitarismem spojenou.“⁴ Mezi historiky a filozofy existují rozepře o vzniku totalitarismu coby politického konceptu. Někteří (např. Karl R. Popper, Vladimír Čermák) tvrdí, že je totalitarismus starý, jak lidstvo samo, resp. že je tento rys lidem vrozený. V tom případě by mohl být totalitarismus označen za horší stránku lidské existence. Jiní (např. Hannah Arendtová, Giovanni Sartori, Juan José Linz) zase soudí, že totalitarismus je projevem výlučně moderní společnosti, jejíž členové nežijí pospolitě.

2 HOLZER, J. Definice totalitarismu a specifikum české situace. *Proglas*, 1999, roč. 10, č. 4, s. 16.

3 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 22.

4 HOLZER, J. Definice totalitarismu a specifikum české situace. *Proglas*, 1999, roč. 10, č. 4, s. 16.

3 AUTORITARISMUS

3.1 Definice autoritativních režimů

Autoritativní režimy jsou nedílnou součástí dnešního světa. Existují hned vedle režimů demokratických a totalitních. Určitě nebude naškodu, když se pokusím vymezit jejich jednotlivé charakteristické znaky. Tyto režimy se zaměřují hlavně proti pluralismu politických stran; nečerpají legitimitu ze svobodných voleb, na druhou stranu ale ani neusilují o totální ovládnutí společnosti. Jedná se o politické režimy, které ponechávají minimální prostor svobodě. Vládne v nich jedna osoba (diktátor) nebo skupina osob (vojenská junta). Člověk se účastní na politickém i mimopolitickém životě, protože kontrola života občana není úplná (může tu působit i církev např.). Neexistuje zde žádná oficiální ideologie jako v totalitních režimech. Vůdce spoléhá jen na svou osobní autoritu – moc. Řídí se sice určitou ideou, ale ta není vnucována všem obyvatelům.

Autoritativní režimy se vyznačují vysokou mírou personalizace politiky. Z části se jednalo o následek monarchistické tradice. Spíše se ale dostávala do popředí více potřeba identifikovat se s nějakou úctyhodnou, charismatickou a odvážnou osobností, nejlépe s někým, kdo se výrazně zasloužil o nezávislost státu. „Od totalitních režimů, ..., se autoritativní liší stupněm ovládnutí společnosti, dosahem moci a ambicí vlády. Autoritativní režimy neměly za cíl ovládnutí myšlení a svědomí občanů prostřednictvím ideologie nebo světonázoru.“⁵ Takový cíl si stanovily totiž totalitní režimy (více v kapitole *Totalitarismus*).

Francouzský historik a sociolog Raymond Aron tyto režimy dělí na několik typů. První z nich označuje termínem **autoritativně konzervativní**. Tento typ není zaměřen proti ústavnosti, snaží se vytvořit jiné zastoupení, než jakým je parlament, a ačkoli vylučuje rivalitu stran, vládci nejsou, a ani nesmějí být všemocní. Stejně jako jiní obyvatelé státu, i oni musí podléhat zákonům, morálce a náboženství. Konkrétním příkladem takového režimu by pak mohlo být Salazarovo Portugalsko (viz kapitola 3.7.2 *Salazarovo Portugalsko*). Druhý typ označuje Aron jako **fašistický**. Ten – stejně jako první – odmítá demokratické ideje. Rozdíl je jen v tom, že preferuje jednu revoluční stranu, která splývá se státem a zá-

5 LAINOVÁ, R. - HLAVIČKOVÁ, Z. - STRAKA, M. *Diktatury v rukavičkách?*. Praha : Triton, 2003. s. 15.

3 AUTORITARISMUS

roven se snaží společnost zpolitizovat. Příkladem mohou být režimy nacionálně socialistické. Třetí typ pak představují *komunistické režimy*, které uznávají jen jednu revoluční stranu, která má jen jediný úkol – sjednotit společnost v jedinou třídu.

Možná bude stát za zmínku i umírněná koncepce autoritarismu podle rakouského politika Engelberra Dollfuuse, která má základ v šesti hlavních tezích:

- 1) vláda by se jako reprezentant státu měla vyznačovat autoritou;
- 2) cílem autoritativní vlády je sjednocení mnohých duševních i materiálních zájmů lidí;
- 3) autoritativní vedení, uskutečňované vládou, reprezentuje stát jako celek;
- 4) autorita je uspořádanou mocí, a ne svévolí či diktaturou;
- 5) stát je založen na hierarchii;
- 6) podpora společnosti institucím by měla vycházet z široké škály duševních svobod, a ne z jednoho světónázoru.⁶

Dalším a významným teoretikem autoritativních režimů byl americký politolog Juan José Linz. Právě on „nabídl politologické komunitě na empirii postavenou, koherentní a především normativní argumentace prostou metodologií výzkumu nedemokratických režimů. Jejím základem se stalo definování rozporu mezi režimy totalitními a autoritativními.“

⁷ Zaměřil se hlavně na zkoumání Frankova Španělska (1936-1975), díky němuž mohl definovat autoritativní režimy jako:

- 1) systémy s limitovaným politickým pluralismem;
- 2) systémy bez vedoucí ideologie, zato s vybroušenou mentalitou;
- 3) systémy bez intenzivní nebo extenzivní politické mobilizace;
- 4) systémy, kde je moc v rukách vůdce, nebo úzké skupiny osob s nejasnými, ale zjiitelnými hranicemi.⁸

6 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 50.

7 BALÍK, S. - HOLZER, J. Debata o hybridních režimech: Stručná rekapitulace pokusu o pragmatickou změnu. *Politologická revue*, 2006, roč. 12, č. 2, s. 5.

8 DOČEKALOVÁ, P. - ŠVEC, K. *Úvod do politologie*. Praha : Grada, 2010. s. 152.

Linz ale uznává, že tato definice není dokonalá. Nevztahuje se na sultanistické autoritativní režimy aj. Navíc pracuje s termíny limitovaný pluralismus, politická mobilizace a s rozporem mezi ideologií a mentalitou. Bude proto potřeba tyto pojmy vysvětlit, protože nám samotný jejich název nic neřekne, pokud nejsme skutečnými odborníky na danou problematiku nebo pokud jsme se s nimi nesetkali již dříve.

Pluralismus je ideologií, která vede k mnoha názorům. Možná právě proto je definován tak různě – jako ideál dobrého života, jako charakteristický rys politiky v západních kapitalistických demokraciích, jako teorie etiky vztahující se k politice liberálních společností nebo jako doktrína kulturní rozmanitosti, která neschvaluje ani relativistické, ani monistické hodnocení alternativních kultur⁹. Slovo pluralismus můžeme chápat hned v dvojím smyslu. V širším smyslu jde o to, že existuje mnoho věcí a my je musíme respektovat. Avšak jinak ho lze chápat v deskriptivním významu – jako existenci soutěže politických stran (tj. politický pluralismus). V užším slova smyslu je pluralismus teorií distribuce politické moci. Ve společnosti je moc rovnoměrně rozdělena, není v rukou nějaké elity či třídy. Pluralismus podporuje stabilitu a zpomaluje rychlost změny. Jelikož je změna v pluralistické politice uskutečnitelná, mohou do politiky vstoupit i nová seskupení.

Limitovaný (neboli omezený) pluralismus je důležitým prvkem autoritativních režimů – díky němu se odlišují od režimů totalitních. Linzovo pojetí je zaměřeno na způsob vykonávání a organizaci moci. V totalitních systémech není umožněna existence jakýchkoli tradičních institucí, v režimech autoritativních je tomu právě naopak – různé sociální skupiny se dokonce mohou podílet částečně na moci. Stejně jako v totalitních režimech, i zde existuje oficiální privilegovaná strana, která má ale jinou úlohu – není zdrojem moci. Tím je autoritativní osobnost – vůdce, o kterém bude ještě řeč. Společenským organizacím (univerzity, církve, podniky), které režim toleruje, je ponechán velký prostor s tím, že nesmějí zasahovat do politiky. Posledním Linzovým kritériem je rozpor mezi politickou mobilizací a jejím opakem – depolitizací, která je typická pro autoritativní režimy. „Jejím smyslem je vytvořit takové společenské prostředí, ve kterém jsou veškeré snahy občanů politicky participovat záměrně otupovány; cílem je vytvoření pocitu apatie a nezájem o politickou sféru.“¹⁰ Naopak cílem mobilizace je, aby se lidé podíleli na aktivitách režimu.

9 Blackwelova encyklopedie politického myšlení. Brno : Barrister & Principal, 2003. s. 361.

10 MALIŇÁK, P. Sýrie za vlády Baššara al-Assada [online]. *Global politics*, 2009-10-21 [cit. 2010-07-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.globalpolitics.cz/clanky/syrie-za-vlady-bassara-al-assada>>.

3.2 Typy autoritativních režimů podle J. J. Linze

Dále také můžeme podle Linze rozdělit autoritativní režimy na sedm jednotlivých typů, které vznikají různou kombinací výše naznačených faktorů – limitovaného pluralismu, politické mobilizace a ideologičnosti. Jedná se o vnitřní členění. Teď k samotným typům a jejich popisu.

3.2.1 Byrokraticko-militaristické autoritativní režimy

Tento typ režimů je nejrozšířenější. Jak název napovídá, moc je v rukou úzké skupiny úředníků nebo vojáků. Zajímavé je, že tento typ nefunguje na základě žádné ideologie – ani ji nevytváří. Často je vytvořena jedna oficiální strana, která ale není podmínkou fungování politického života. Docela dobře může existovat i bez politických stran. V novinových článcích jsou často označovány jako fašistické. Tyto režimy sice přebraly některé znaky fašistické symboliky a metodiky, ale zaměňovat je za režimy fašistické by bylo krajně nesmyslné. Pokud budu chtít být konkrétní, jako příklad by mohlo posloužit Španělsko za vlády Franka (1936-1975), Chile za Pinocheta (1973-1989), Polsko za vlády maršálů Piłsudského a Rydze-Śmygleho (1926–1939), Maďarsko za Horthyho (1920-1944) nebo Argentina za Peróna (1946-1955).

3.2.2 Organicko-etatistické autoritativní režimy

Společnost je kontrolována prostřednictvím tzv. organických struktur. Politické strany v těchto typech autoritativních režimů neexistují a jsou zcela nahrazeny různými korporacemi (sociálními sdruženími). Každý občan je členem některého spolku (univerzita, obec, zaměstnání), který ho reprezentuje v politickém životě. Kde bychom ale tento typ autoritativních režimů našli? Přímo ukázkovým příkladem je Salazarovo a Caetanovo Portugalsko (1926-1974), Dollfussovo a Schusniggovo Rakousko (1934-1938), částečně i Frankovo Španělsko a Mussoliniho Itálie. Co se ale jí týče, zařazení je trochu problematické. Víme, že fašismus je řazen mezi totalitní režimy. Mussoliniho Itálie ale spíše než totalitnímu reži-

mu odpovídá autoritativnímu, resp. jeho typu organického etatismu*. Sám Sartori ho považoval za autoritativní diktaturu.

3.2.3 Mobilizační autoritarismus v postdemokratických zřízeních

Jak samotný název napovídá, tento typ nalezneme v zemích, které mají už nějakou zkušenost s demokracií. Ta se ale příliš neosvědčila, protože nebyla schopna řešit problémy, na které narazila. Kvůli touze účastnit se na výkonu moci nemohly být státy zastupovány skupinou úředníků, vojskem ani organickými strukturami jako u předchozích dvou typů. Příkladem mohou být některé autoritativní režimy v meziválečné Evropě ovlivněné fašistickou mobilizací, konkrétně italská provincie Carnano (1919) a fašistická Itálie.

3.2.4 Postkoloniální mobilizační autoritativní režimy

Tento režim zahrnuje země, které se osvobodily z koloniální nadvlády jiných zemí. Než však stačily podniknout všechny potřebné kroky k dosažení demokracie, ustrnuly pod vládou silného autoritativního vůdce, nebo strany, která získala své privilegované postavení díky boji za nezávislost. Tento typ je typický pro africké země druhé poloviny 20. století (viz mapa *Autoritativní a totalitní režimy 20. století*; Přílohy).

3.2.5 Rasové a etnické „demokracie“

Přestože tento typ nese název demokracie, nejedná se o demokracii v pravém slova smyslu. Je to paradox. Společnost je rozdělena na dvě skupiny. V té první, rasově definované společnosti, která je navíc menšinová, nalezneme demokratické způsoby distribuce moci i vše, co se týká politické participace. Druhou skupinu společnosti tvoří jiná rasová skupina, tentokrát většinová, která je ale ze zmíněných demokratických procesů vyloučena.

* Zdůrazňování aktivních zásahů státu do života společnosti

Konflikty mezi etnickými skupinami jsou řešeny autoritativními prostředky (například omezením svobod).

3.2.6 Defektní a pretotalitní autoritativní režimy

„Pokud stupeň mobilizace společnosti stejně jako míra užití ideologie nutné pro dosažení legitimacy společnosti dosahují vysokých hodnot a pokud je limitovaný pluralismus prakticky vyloučen, lze hovořit o totalitním systému. V momentě, kdy se skutečný stav ve všech třech aspektech blíží či je srovnatelný pouze ve dvou a ve třetím z různých důvodů prozatím ne, je možno označit režim za defektní totalitarismus či režim pretotalitní.“¹¹ Pokud bychom hledali příklad takového režimu, našli bychom ho v bývalém Sovětském svazu – přesněji v období Nové ekonomické politiky (NEP), která trvala přibližně od roku 1921 do roku 1924, a také v zemích východní Evropy po skončení 2. světové války.

3.2.7 Posttotalitní autoritativní režimy

Tento typ režimů je podobný předcházejícímu. Je tu naprosto dominantní strana, která fungovala už nějakou dobu před tím, jejíž členové (a jenom oni) se mohou podílet na moci. V 90. letech byl dokonce tento typ vyčleněn coby samostatný typ, stojící hned vedle režimů demokratických, totalitních a autoritativních. Na základě intenzity skupinového konfliktu můžeme posttotalitní režimy dělit na dalších pět podtypů: kvazi-totalitní stát (státy střední a východní Evropy 1948-1953), konzultativní posttotalitarismus (Polsko po březnu 1968), kvazi-pluralistický posttotalitarismus (Sovětský svaz od roku 1954 do roku 1964), demokratizující se a pluralistický posttotalitarismus (Jugoslávie 1966–1980, Československo 1968) a anarchistický posttotalitarismus (Čína v období Velké kulturní revoluce). Toto členění přebíral J. J. Linz od Gordona Skillinga.

11 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 60.

3.3 Typy autoritativních režimů podle Wolfganga Merkela

Wolfgang Merkel vyděluje devět autoritativních režimů. Některé jen přebírá od J. J. Linze, jiné zcela mění nebo slučuje.

3.3.1 *Komunistické autoritativní režimy*

Jedná se o režimy, ve kterých funguje diktatura stany, nikoli vůdce. Skutečnou moc drží v rukou malý orgán, který stojí na vrcholu stranické pyramidy. V tomto typu režimu je umožněn pluralismus, ale jen minimální. Příkladem je Sovětský svaz v letech 1924-1929 a 1953-1956. V Linzově klasifikaci pak tyto režimy odpovídají režimům defektních totalitismů a posttotalitismů.

3.3.2 *Fašistické autoritativní režimy*

Na rozdíl od komunistických režimů je ve fašistických autoritativních politických systémech uplatňována diktatura vůdce. Od totalitních forem se tento typ liší nedokonalostí a hlavně nedotažeností charakteristických rysů. Fašistické autoritativní režimy byly podle Merkela ustaveny v Itálii (1922-1943), pod německou vládou v ustašovském Chorvatsku (1941-1945), v Rumunsku (1940-1944) a na Slovensku (1939-1945).¹²

3.3.3 *Militaristické režimy*

Jak název napovídá, jde o režimy vojenské. Merkel je definuje podobně jako Linz režimy byrokraticko-militaristické, vyjímaje ty, které se snaží hlavně o modernizaci země. Rozlišuje přitom dvě formy. V té první – tedy v *byrokraticko-militaristické* – vládne junta necharismatických vojáků. Příkladem je Latinská Amerika v 60. a 70. letech 20. století, Řecko v letech 1967-1974, Thajsko v letech 1958-1988 a Jižní Korea v letech 1961-1988. Ve druhé formě těchto režimů – tedy v *militaristických vůdcovských režimech* – vládne

12 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 63.

charismatický vojenský vůdce. Příkladem je pak Horthyho Maďarsko, Piłsudského Polsko a militaristické režimy v Africe - Mobutu Zair (1965-1997), Rawlingova Ghana (1981-1992), aj.

3.3.4 *Organicko-etatistické režimy*

Definuje je stejně jako J. J. Linz.

3.3.5 *Rasistické autoritativní režimy*

Definuje je stejně jako J. J. Linz.

3.3.6 *Modernizační autoritativní režimy*

Tyto režimy vyčlenil Merkel z byrokraticko-militaristických režimů. Vznikly za účelem modernizace zaostalého státu, ve kterém neexistovala industrializace. Příkladem je Násirův Egypt (1954-1970), Perónova Argentina, Pinochetovo Chile a třeba Atatürkovo Turecko (1920-1938).

3.3.7 *Teokratické autoritativní režimy*

Z názvu je zřejmé, že zde bude hrát velkou roli náboženství. Jeho zástupci (kněží atd.) stojí v čele těchto režimů. Hranice mezi autoritativními teokratickými a totalitními teokratickými režimy je málo zřejmá. Jako příklad uvádí Merkel vládu Tibetu od roku 1911 do roku 1950.

3.3.8 *Dynastické autoritativní režimy*

Jinak také královské nebo monarchistické autoritativní režimy. Hlavou státu, tedy legislativy a exekutivy, je monarcha, který vládne díky příslušnosti k nějaké dynastii. Volby neexistují, stejně jako ústava. Příkladem je Saudská Arábie spolu s meziválečnými evropskými královskými diktaturami.

3.3.9 *Sultanistické autoritativní režimy*

V těchto nedemokratických režimech vládne sultán, má neomezenou moc, která není svázaná zákony. Sultanismus je osobní vládou, související s tradicí. Vyskytuje se spíše v chudších zemích.

3.4 *Autoritářská osobnost*

Jak autoritářská osobnost vzniká? Proč vzniká? Kde se bere? V této kapitole se pokusím zodpovědět některé otázky týkající se autoritářské osobnosti. Budu se opírat o výsledky výzkumů uvedených v knize Stanislava Balíka a Michala Kubáta: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů* (2004) a informace získané z novinových článků.

Je zřejmé, že se nyní budeme pohybovat v trochu jiné oblasti - v oblasti politické psychologie. Bylo by proto na místě, abych stručně vysvětlila, čím se politická psychologie zabývá.

Je jednou z oblastí aplikované psychologie, která se pokouší porozumět, analyzovat a samozřejmě popsat psychologické aspekty politického chování a prožívání jedinců i sociálních skupin. Stojí na pomezí mezi sociální psychologií a psychologií osobnosti. Čerpá především z politologie, sociologie, dále z historie a filosofie. Právě politická psychologie se zabývá konceptem autoritářské osobnosti.

Jako první se tomuto tématu věnoval Erich From ve 30. letech 20. století ve frankfurtském Institutu pro sociální výzkumy (Institut für Sozialforschung), kde studoval

problematiku fašismu, a následně projevil zájem o tuto problematiku i Theodor W. Adorno působící na Kalifornské univerzitě v USA. Adorno se ale nezabýval autoritářskou osobností jako takovou. Zaměřil se na dobrovolné podrobení se autoritě – tedy na autoritu, která nevzniká v následku výhrůžek a teroru. Důležitým okamžikem bylo vytvoření tzv. kalifornské škály F (viz *Tabulka 1*; Přílohy), která umožňovala měření autoritářské osobnosti. Samozřejmě existovalo více verzí těchto tabulek, každá byla uzpůsobena jinému typu autoritářství (viz *Tabulka 2*; Přílohy).

Otázkou zůstává, zda-li jsou autoritářské osobnosti zaměřeny pravicově či levicově. Na první pohled by se tento problém mohl zdát bezvýznamný. Výzkum ale dokázal opak. Existují určité zákonitosti a ty se na tomto místě pokusím objasnit. H. J. Eyseneck zastával názor, že nejintenzivněji se autoritářství projevuje v komunismu. Právě proto se mnoho vědců podrobněji zaměřilo na zkoumání levicového autoritářství. Například B. Altemeyer ho popsal takto:

- 1) vysoký stupeň podřízenosti autoritám, které usilují o svržení ukotvených autorit příslušných dané společnosti;
- 2) zobecněná agresivita ve vztahu k ukotveným autoritám nebo osobám je podporujícím;
- 3) vysoký stupeň oddanosti normám akceptovaným revolučními autoritami.¹³

Navzdory tomu může být autoritářská osobnost jak pravicová, tak levicová, nebo dokonce oboje současně – tento typ autoritářství je pak označován jako totální. Lze vyčlenit čtyři skupiny jedinců:

- 1) jedinci, kteří nejsou autoritářští ani levicově, ani pravicově;
- 2) jedinci, kteří jsou silně levicově autoritářští a slabě pravicově autoritářští;
- 3) jedinci, kteří jsou silně pravicově autoritářští a slabě levicově autoritářští;
- 4) jedinci, kteří jsou silně levicově i pravicově autoritářští.¹⁴

Základním znakem autoritářské osobnosti je dobrovolné se podřízení autoritě; zároveň ale chce být autoritou samou a podříditi si druhé. Podle toho, co jsme si teď řekli,

¹³ BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 84.

¹⁴ Tamtéž, s. 85.

může autoritářství chápat jako jednu z možností úniku jedince před svobodou. Což jinými slovy znamená, že jedinec přenáší odpovědnost na někoho jiného. Sám autoritář se považuje za dokonalého, takže je hoden uznání ostatních lidí.

Velmi zajímavý výzkum provedl S. M. Lipset, když zkoumal dělnickou třídu. Dospěl k názoru, stejně jako mnozí před ním, že komunismus obecně zničil veškerou svobodu. Lipset tvrdí, že osoby, které mají svůj původ v nižších třídách, jsou v dětství častěji trestány a méně respektovány – zkrátka žijí v agresivním prostředí. Takoví lidé jsou přímo předurčení stát se autoritářskými osobnostmi. Tím vším vyvolal Lipset mnoho kritických ohlasů. Proti jeho tezi následně vystoupil L. Lipzits, který tvrdil, že třídní příslušnost není pro danou problematiku podstatná tak jako úroveň vzdělání, resp. inteligence.

3.5 Problém legitimacy v autoritarismu

Jak jistě všichni víme, legitimita souvisí s vládnutím. Většina lidí si legitimitu spojuje s demokratickými systémy – a tedy s volbami. Pravdou ale je, že i nedemokratický politický systém je do značné míry ovlivňován legitimitou resp. jí disponuje. Problémem zůstává, jak legitimitu definovat. Existuje totiž nespočet definic. Prakticky by se dalo říct: co vědec – to definice. Samotný pojem pochází z latinského slova *legitimus*, což v českém překladu znamená v souladu s právem. My dnes legitimitu chápeme jako stav politického systému.

Jak jsme si v předchozích kapitolách ukázali, existuje několik druhů autoritativních režimů. Stejně tak existuje mnoho druhů legitimacy v těchto režimech. Do **charismatické (personální) legitimacy** by spadaly ty autoritarismy, v kterých nevládne charismatický vůdce – místo něj vládne junta nebo tzv. kabinetní diktátor, a právě proto strádají. **Tradicionalistická legitimita** je v autoritativních politických systémech zcela typická. Avšak velmi často tu nastává problém. Když autoritativní vládci svrhnou dosavadní politický systém, nemohou se odvolávat na moc danou z vůle lidu či Boha. Dostávají se do neřešitelné situace. Přednost v tomto typu legitimacy proto mívají konzervativní autoritarismy, které ve své podstatě souvisí s tradicí a které mají za nejvyšší hodnotu zkušenosti potvrzené historií. **Národní legitimita** souvisí s nacionalismem. Nás by jistě napadlo spojovat tento typ s rasistickými předsudky (jak tomu bylo ve fašismu a nacionálním socialismu), ale to bychom

se splekli. Tady je dobro celého národa tím nejdůležitějším. Dalším typem je pak *Společenská smlouva jako nástroj legitimacy*. Většina z nás považuje Společenskou smlouvu za neoddělitelnou součást demokratických systémů, a tudíž neslučitelnou s autoritarismem. Nejde ale o Společenskou smlouvu v pravém slova smyslu – spíše o koncepci korporativismu*. Oproti pluralismu, který jenom posiluje konflikty a rozděluje společnost, je korporativismus harmonický. Důležitým základem je spolupráce všech společenských tříd. *Strukturní legitimita* navazuje na předchozí. I zde hraje důležitou roli korporace. Ta zajišťuje, aby byly všechny společenské vrstvy zastoupeny ve vládě a podílely se na rozhodování o politických záležitostech, ovšem jen s omezenými možnostmi. *Legalistická (normativní) legislativa* souvisí – jak sám název napovídá – se zákony a ústavou. Tento typ obnáší dodržování platné právní normy nebo jiných státních nařízení. Zkrátka si stát nemůže dělat, co se mu zlíbí. Následující typ legitimacy je založen na povznesení významu vnitřního a vnějšího ohrožení státu. Jedná se o *geopolitickou legitimitu*. Umístění země, politické ohrožení, ekonomické výhody – to vše může posloužit jako legitimizační nástroj. *Idealistická legitimita* zdůrazňuje morálku a spravedlnost a zároveň kritizuje korupci. Předpokládá, že vládci vládnou za pomoci ušlechtilých a vznešených ideálů. *Technokratická legitimita* zase odsuzuje demokracii, v které vládnou politici a nikoli odborníci. Je založena na tvrzení, že jen autoritativní vládci jsou schopni vést zemi, protože disponují inteligencí a odbornými znalostmi. Jak můžeme vidět, tato koncepce nám do jisté míry předkládá názor, že ne všichni lidé si jsou rovni. *Negativistická legitimita* je založena na principu zdůrazňování špatnosti předchozího režimu. Vůdce se ho snaží všemožně potopit. Jinými slovy by se dalo říci, že vůdce předesílá myšlenku – oni se měli špatně, my se máme dobře. Pracuje se zde s pojmy „špatná minulost“ a „dobrá přítomnost“. *Sociálně ideová legitimita* se zaměřuje na uspokojování sociálních potřeb celé populace. Pravým opakem je *efektivní* neboli *funkční legitimita*, která funguje na základě tzv. úsporného autoritarismu. Hlavním cílem je úspěšnost státu.

Proč je ale samotná legitimita důležitá? Máme hned dvě možnosti, jak se na legitimitu nahlížet – z pohledu vládnoucích a z pohledu ovládaných. Z prvního pohledu je legitimita výhodná, protože přispívá k trvalosti řádu a politické stabilizaci, posiluje moc, dokon-

* Privilegování jistých zájmových skupin vládou. Tyto skupiny jsou spoluodpovědné za formulování politiky a její vytváření.

ce bez donucovacích prostředků. Z druhého pohledu – tedy z pohledu ovládaných – jsou výhody legitimacy následující. V demokratických systémech se obyvatelstvo účastní politického života a procesu, a tím je uspokojeno. V nedemokratických systémech je to jinak. Vláda musí naopak na obyvatele tlačit, aby se účastnili politického života a splnila tak legitimační požadavky.

3.6 Autoritativní mentalita

Jak bylo řečeno v předchozí kapitole, v demokratických systémech vytvářejí legitimitu všeobecné volby. Lidé rozhodují o vládě tím, že dají svůj hlas ve volbách politické straně nebo některému členovi té či oné politické strany. Volby ale samy o sobě nestačí. V současné době je důležitá i tolerance všeobecných lidských práv a svobod. Pokud budeme zkoumat nedemokratické režimy, narazíme na pojmy ideologie a mentalita. Ideologie se pojí s totalitarismem, takže o ní bude řeč až v následující kapitole. Nám nyní půjde o to pochopit, v čem spočívá mentalita.

Mentalita se od ideologie samozřejmě liší (viz kapitola 4.5 *Ideologie*). Jde o způsob myšlení a cítění. Můžeme ji charakterizovat pojmy řád a pořádek, patriotismus, pravda, vlastenectví, sociální spravedlnost a ekonomický rozvoj. Jedná se o jakési obecné hodnoty mentality. Autoritativní režimy užívají hned několik druhů mentalit – úřednickou, vojenskou a církevní. Je velice zajímavé, že autoritativní režimy komunikují prostřednictvím symbolů, které jsou s nimi nerozlučně spjaty.

Na rozdíl od ideologií se mentality nemohou šířit populací tak snadno a rychle. Sice mají menší využití ve vzdělávání, za to se ale tak často nedostávají do konfliktu s vědou nebo náboženstvím.

3.7 Konkrétní příklady mentalit

Mentality v sobě mají jakousi neurčitost a vágnost. Nejsou hotovými myšlenkovými systémy, nesnaží se vysvětlovat skutečnost. Jsou pouhým souhrnem pocitů a přístupů. V následujících subkapitolách bude věnována pozornost konkrétním mentalitám: Španělsku

(1936-1968), Portugalsku (1926-1974) a Chile (1970-2006). Jak jsme si řekli výše, Španělsko spadá pod byrokraticko-militaristické autoritativní režimy, zatímco Portugalsko pod organicko-etatistické.

3.7.1 Frankovo Španělsko

Tento autoritativní režim se nechal inspirovat fašismem a nacismem. Frankova vláda je datována od 1. října roku 1936, kdy byl jmenován ministerským předsedou státu a hlavně generalissimem pozemních, námořních a leteckých vojsk, do roku 1975. Frankovo Španělsko představuje vojenskou mentalitu, která kladla důraz i na ceremoniální stránku režimu (vojenské přehlídky, pochody atd.). Než se Franco dostal k moci, byla vyhlášena republika a v zemi panovaly nepokoje a dokonce genocida. Právě díky nepokojům, které byly podporovány státními institucemi, vzniklo vojenské povstání. Falangisté a monarchisté se spojily a vytvořili oficiální stranu s názvem Tradicionalistická španělská falanga (Falanga Española Tradicionalista, FET). Všechny ostatní strany museli být okamžitě zrušeny. FET získala velkou podporu mezi obyvateli Španělska.

Francisco Franco užíval politického titulu caudillo („Vůdce“) a byl věrným vlastencem. Tím, že přijal titul Vůdce, dal najevo i nový charakter státního systému. Roku 1938 byla vytvořena první nacionalistická vláda, která se zabývala hlavně organizačními úkoly. Cílem Frankova režimu bylo bránit zemi před cizími vlivy. Proto byl v únoru roku 1938 přijat zákon o politické odpovědnosti. Ten měl chránit stát před revolucí a byl orientován především proti komunistům a socialistům.

Všichni museli být poslušni caudillovi. Heslem režimu bylo: „Věříme v Boha, Španělsko a Franka“. Velkou úlohu hrálo, jak je vidět, i náboženství. Sám Franco byl katolického vyznání a katolicismus se později stal oficiálním náboženstvím. Jiné vyznání nebylo od roku 1953 možné.

Jak jsem na začátku této kapitoly řekla, režim se nechal inspirovat fašismem. Sám Franco ale fašistou nebyl. Jeho příklon k určitým prvkům fašismu skončil porážkou Hitlerova Německa. Vláda kontrolovala masovou komunikaci, což není divné, vzhledem k tomu, že se jednalo o diktaturu. Hlavními nepřáteli režimu byli komunisté, anarchisté a

republikáni. Právě mezi republikány a frankisty dlouhodobě probíhaly rozbroje. Byli ve vzájemné rivalitě. Po smrti generalissima Franka začal postupný přechod od autoritarismu k demokracii.

3.7.2 *Salazarovo Portugalsko*

Od počátku 20. století trpělo Portugalsko bídou a politickým chaosem, který nedokázala zastavit ani monarchie (zrušena r. 1910), ani republika (zrušena r. 1926). Ta začala boj proti Katolické církvi a vyhnala jezuity ze země. Ve 20. století už nebyla moc panovníka dána od Boha, ale od lidu. Vše, co se dělo v Portugalsku, mělo neblahý vliv na lid. Jeho nespokojenost stoupala. Nakonec provedl generál Manuel de Oliveiry Gomes de Costy státní převrat a pochopitelně se nesetkal s žádným odporem. Parlament byl rozpuštěn a nějaký čas (do roku 1933) v zemi vládla vojenská diktatura. Kvůli stálým hospodářským problémům byl Antonio Oliveira Salazar (1889-1970), univerzitní profesor politické ekonomie, předveden před vojenskou juntou, která ho dosadila do funkce. Jako ministr financí měl za úkol vyvážit rozpočet země. Proto Salazar rozhodl snížit mzdy a zvýšit daně. Čas plynul a ze Salazara se stal premiér, který měl neuvěřitelnou podporu prezidenta Carmony. Vytvořil koncepci Estado novo (Nový stát) – ani monarchie, ani liberálně-demokratická parlamentní republika. V čele státu sice pořád stál prezident (mohl tedy vyhlášovat válku, vyhlášovat zákony, mluvit do zahraniční politiky a samozřejmě jmenovat a odvolávat ministry a předsedu; potřeboval k tomu ale většinou jeho podpis), ale vládu vykonávala diktatura ministerského předsedy. Jak můžeme vidět, Salazar disponoval mnohými výhodami, i přesto ale nebyla jeho funkce zrovna procházkou růžovou zahradou. Hned několikrát musel čelit četným povstáním a stávkám, které ale nakonec vždy překonal.

Demokracii vždy zásadně odmítal. Podle něho je totiž založena na neomezené vládě politických stran. Národ tím pádem není jednotný a hrozí občanská válka. Aby tomuto zabránil, vytvořil korporativní stát, jehož základem se stal Národní pracovní status, který říkal, že stát má právo na regulaci ekonomiky.

Jak jsme řekli výše, Portugalsko se řadí mezi organicko-etatistické autoritativní režimy. Co to ale obnáší? Každý pracující Portugalec patřil povinně do nějakého odboru (určováno

profesí), který byl kontrolován premiérem. Autoritativní režimy jsou vždy nějakým způsobem svázány s tradicí. Do země se navrátila Katolická církev, jež byla oporou Salazarova politického systému; a spolu s ní bezpochyby i armáda a tajná policie, již zmíněný korporativní systém, pořádkové jednotky (jako byla Národní republikánská garda), a mládežnické organizace. Stejně jako ve Španělsku i v Portugalsku existovala jedna národní strana – tou byl Unio nacional neboli Národní svaz, který vedl sám Salazar. Státní policie byla známá svými tvrdými tresty za protivení se režimu a hlavně hrubými metodami výslechů. Nepřátelé byli buďto popraveni nebo vězněni.

V 60. letech se zvýšil nárůst protestů proti diktatuře a státní policii. Salazar zemřel roku 1970 a do jeho funkce byl dosazen Marcelo Caetano, který hodlal režim reformovat. 25. 4. 1974 proběhl vojenský převrat, tzv. „karafiátová revoluce“, a tím skončila diktatura Antónia Oliveira Salazara.

3.7.3 Pinochetovo Chile

V roce 1970 se stal chilským prezidentem Salvador Allende, který prosazoval marxistické ideály. Jakmile se dostal k moci, navázal spolupráci s evropskými komunistickými diktaturami a začal uskutečňovat četné socialistické reformy. Je nutné dodat, že cesta ke komunismu v Chile probíhala násilnou formou – byly přepadávány banky, násilně zabírána půda atd. Situace, ve které se země nacházela, se nelíbila ani USA. V chilské společnosti panovaly obavy, že se země stane dalším komunistickým státem. Proto byl zinscenován fašistický puč.

Vše se událo 11. září 1973, kdy za bombardování paláce v Santiagu spáchal prezident pravděpodobně sebevraždu. Pokus o státní převrat se vydařil a moci se chopila vojenská junta, v čele s generálem Augustem Pinochetem Ugartem (1915-2006). Ten ihned začal s úpravami politického systému. Díky nové ústavě byl rozpuštěn parlament, byla zavedena přísná cenzura, opoziční strany nesměly existovat a Pinochet si zajistil moc na dalších 8 let. Začalo období krutého teroru. Tisíce lidí byly mučeny a bez sebemenší lítosti zavražděny (odhaduje se cca 30 000 lidí). Odpor k diktátorově kruté vládě stále rostl. Není divu, že se opozice pokusila o atentát, který ale nedopadl úspěšně. O několik let na to, byl Pinochet

odvolán ze své funkce, resp. nebyl zvolen, a na jeho místo nastoupil Patricio Aylwin. Pinochet ale myslel na vše, předpokládal, že dříve či později přijde o moc. Pamatoval na to při psaní ústavy, ve které ustanovil funkci doživotního senátora. Ta se udělovala prezidentům, kteří v úřadě setrvali nejméně osm let, a zaručovala imunitu. „Nevyklidil ani všechny mocenské pozice, až do roku 1998 stál v čele armády.“¹⁵ Ke konci života měl být souzen za činy, které spáchal. Jeho zdravotní stav to ale nedovoloval, takže byl soudu ušetřen. Poslední roky života strávil povětšinou v domácím vězení a 10. prosince 2006 zemřel.

15 HRABÁLEK, M. Augusto Pinochet: Chilský prezident [online]. *Financnici.cz*, [cit. 2010-07-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.financnici.cz/augusto-pinochet>>.

4 TOTALITARISMUS

4.1 Definice totalitarismu

Co je totalitarismus? Vůbec první definici, resp. snahu o definici, bychom našli v knize *Encyklopedie sociálních věd (Encyclopaedia of the Social Sciences)*, r. 1934). Nejznámější, co se totalitarismu týče, je ale práce Carla Joachima Friedricha *Jedinečný charakter totalitářské společnosti* (r. 1954). Carl J. Friedrich byl americký politolog, který spolupracoval se Zbigniewem Brzezinskim a kterému se podařilo vymezit pojem totalitarismus. Tvrdil, že protikladem je demokracie. Za hlavní reprezentanty tohoto politického systému označil komunismus a nacismus. Nyní by bylo na místě, uveřejnit jeho osm základních rysů, vymezujících totalitarismus¹⁶:

- 1) totalitní ideologie – tedy oficiální doktrína vztahující se ke všem důležitým momentům lidské existence;
- 2) jediná (či hegemonní) masová politická strana v čele s vůdcem a malým fanatickým jádrem – organizována hierarchicky a oligarchicky – splývá se státní byrokracií;
- 3) systém fyzického a psychického teroru prostřednictvím tajné policie, stranické kontroly, systému donašečů apod.;
- 4) monopol kontroly a vlády nad prostředky masové komunikace;
- 5) monopol výroby a využití zbraní;
- 6) celospolečenské plánování, direktivní řízení a byrokratická kontrola ekonomiky, likvidace soukromého vlastnictví;
- 7) expanzionismus;
- 8) politická kontrola soudnictví.¹⁷

¹⁶ Někdy bývá uvedeno jen 6 bodů. Poslední tři jsou většinou shrnuty takto: státní kontrola nad všemi stránkami ekonomického života.

¹⁷ HOLZER, J. Definice totalitarismu a specifika české situace. *Proglas*, 1999, roč. 10, č. 4, s. 16

Dalším, kdo se začal o danou problematiku zajímat, byl Giovanni Sartori, italský politolog, který kladl důraz hlavně na dynamiku politického systému, nikoli na teror, jak tomu bylo u Hannah Arendtové. Ve svém díle *Teorie demokracie* se pokusil vymezit totalitarismus. Jeho slovy: „*Totalitářství označuje uvěznění celé společnosti uvnitř státu a vskutku totální charakter její kontroly, zdůrazňuje všudypřítomnou politizaci, pronikání politické nadvlády do všeho, včetně mimopolitického života člověka, tj. bezprecedentní intenzitu, rozpínavost a pronikavost do šířky i do hloubky*“.¹⁸

Na počátku 70. let 20. století se do problému totalitních systémů zapletl i nám již známý Juan José Linz, který navázal na Friedricha a Brzezinského. Se svými třemi podmínkami totalitarismu se stal skutečným klasikem výzkumu. Tady jsou.

- 1) Podmínkou je existence jen jediného centra moci. Toto centrum však nemusí být nutně jednolité, zároveň od něj pluralismus (jakožto výtvar shora) odvozuje svou legitimitu.
- 2) Život společnosti totálně ovládá a řídí výlučná, samostatná a více či méně intelektuálně podložená ideologie. Z ní odvozují vládnoucí skupiny svůj mandát.
- 3) Ve společnosti probíhá masivní politická mobilizace, což jinými slovy znamená, že jsou občané nuceni k aktivní účasti na veřejném životě. Pasivní poslušnost a apatie, ústup do role pouhého trpného předmětu (typické pro autoritativní režimy – viz výše) jsou totalitními vládci považovány za nežádoucí a nechtěné.¹⁹

18 KUNŠTÁT, D. Demokracie mezi totalitarismem a autoritářstvím [online]. *Centrum pro výzkum veřejného mínění*, [cit. 2010-07-13]. Dostupné z WWW: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100056s_kunstat-demokracie.pdf>

19 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 38 – 39.

4.2 Charakteristické rysy totalitarismu

Na tomto místě se pokusím shrnout charakteristické rysy totalitních režimů. Jak je vidět v předcházející kapitole, každý autor se na daný problém díval poněkud jinak – některý odmítal tu či onu tezi, jinou zase přidal.

Pro totalitní režimy jsou typické společnosti masového typu. Ty se snaží vykořisťovat jedince. V totalitních politických systémech existuje tzv. státostrana, tedy strana, která má neomezenou moc, zasahuje do všeho dění ve společnosti a zároveň drží informační monopol. Co je ale důležité? Všemocný vůdce, který stojí v čele státu, je neomylný a vyzařuje z něho určité charisma. Nejen vůdce je pro totalitarismy důležitý. Tyto systémy potřebují také propagující ideologii, která ospravedlňuje veškeré jednání vládnoucích tříd; v tomto případě strany (více v kapitole 4.5 *Totalitní ideologie*). Aby mohl systém dobře fungovat, občané se musejí aktivně podílet na veřejném životě. Z toho je dobře patrné, že jsou totalitní státy dynamické. Společnost je kontrolována tajnou policií, která funguje jako prostředek zastrasování. K němu potřebuje teror. Za jeho pomoci a za pomoci ideologie se snaží totalitní režimy vytvořit nového člověka – člověka nesvázaného s tradicí. Totalita se nedá spojit s tradicí, jde zcela o nový politický režim vzniklý ve 20. století.

Všude, kde se totalitní hnutí chopilo moci, byla celá skupina příznivců (z intelektuální elity) odstraněna ještě předtím, než režim přistoupil k nejhorším zločinům. „Intelektuální duchovní a umělecká iniciativa je pro totalitarismus stejně nebezpečná jako zločinecké aktivity lůzy, a obě jsou nebezpečnější než pouhá politická opozice... Totální ovládání nepřipouští svobodnou iniciativu v žádné oblasti života, žádnou aktivitu, která není zcela předvídatelná“.²⁰

Nyní stojíme před velmi závažným problémem – problémem klasifikovat moderní totalitní režimy, které se mění, protože se mění život sám. J. J. Linz se před tento problém postavil a snažil se ho vyřešit tím, že počáteční fáze totalitarismu označil za pretotalitní a konečné fáze za posttotalitní. Čím se tedy jednotlivé totalitní systémy od sebe liší? Použitou ideologií nebo mírou přítomnosti teroru? Wolfgang-Uwe Friedrich, německý politolog, se přiklání k druhé možnosti a vymezil tři kategorie: **teroristické, byrokratické a teokratické totalitní režimy**. Do **teroristických totalitních režimů** by spadal Sovětský svaz za Lenina a

20 ARENDT, H. *Původ totalitarismu*. 1-3. Praha : Oikymenh, 1996. s. 471.

Stalina, Mao Ce-tungova Čína, Severní Korea, Hodžova Albánie, Pol Potova Kambodža, Ceaușeskovo Rumunsko a také Třetí říše. V těchto režimech stojí na prvním místě teror, pomocí něhož je společnost ovládána a zstrašována. Posttotalitní režimy definované J. J. Linze můžeme označit za **byrokratické totalitní režimy**. Jako příklad lze uvést komunistické režimy východního bloku po smrti Stalina a Čínu, od smrti Velkého kormidelníka Maa až po dnešek. Tento typ režimu poznáme podle toho, že už není podřízen ideologii, teror už není hlavním prvkem a vládnoucí byrokracie je totožná se strukturou strany nebo je přinejmenším kontrolována. Do pozice vedoucích se mohou dostat jen ti, co jsou plně oddáni ideologii. Třetí typ – **teokratické totalitní režimy** – umožnil až vzestup islámského fundamentalismu (cca 80. léta 20. století). Jde o vládu jednoho člověka, která je postavena pod vládu Božího práva.

Když někdo řekne totalitní stát, hned nás jako první napadne Rusko a tudíž komunismus. Patří sem ale i nacionálně socialistické Německo. Tyto země bývají někdy označovány jako „dvojvaječná dvojčata“. Rozdíl mezi nimi může postřehnout, pokud se zaměříme na jejich vztah k národu. Komunismus je definován hnutím internacionálně socialistické, zatímco Hitlerovo učení je nacionálně socialistické.²¹ Obecně se ale totalitní režimy dělí na komunistické a fašistické (nacistické).

S Wolfgangem Merkelem jsme se již seznámili v kapitole o autoritativních režimech. V této kapitole se o něm musím opět zmínit. I on totiž vytvořil typologii nedemokratických politických systémů (totalitarismů). Rozeznává **komunistické, fašistické a teokratické totalitní systémy**. Mezi fašistické totalitní režimy zařadil jenom německou Třetí říši (1938-1945). Je zajímavé, že rozlišuje dvě podoby fašistických a komunistických režimů – totalitní a autoritativní. Zda je režim totalitní nebo autoritativní pak záleží na tom, kdo vykonává moc. Merkel rozlišuje diktaturu strany (Parteildiktatur) a diktaturu vůdce (Führerdiktatur). Pouze diktatura vůdce je totalitní variantou, kdežto diktatura strany je charakteristická pro režimy autoritativní.

„Režimy se nestaly totalitními nějakým postupným vývojem, ale v důsledku původního záměru, snahy od základů přeměnit existující řád podle nějaké ideologie. Revoluční strany,

21 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 46.

které dospěly k totalitarismu, mají společné rysy: rozsah ambicí, radikalismus postojů a extremismus prostředků.²²

4.2.1 Hannah Arendtová a její *Původ totalitarismu*

Pokud hovoříme o totalitarismu, nutně nám vyvstane na mysl jméno Hannah Arendtová a její nejznámější dílo *Původ totalitarismu* (*The Origins of Totalitarianism*, 1951). Hannah Arendtová (1906-1975) byla německá politická myslitelka a hlavně analytička totalitarismu. Kvůli nacismu byla nucena opustit Německo, a právě to ji donutilo věnovat svou pozornost politice.

Ve svém díle vyslovila názor, že stalinismus a nacismus jsou novou a moderní formou vlády, pro která platí určitá specifika, a neměli by být tudíž dávány do jednoho pytle s tradičními formami útlaču. Totalitní režim usiluje o dominanci a ovládnutí světa. Základem těchto nedemokratických režimů je ideologie a podle Hannah Arendtové především teror – teror, který je nutný k nastolení a všeobecnému přijetí ideologie. Nejradikálnější forma teroru byla pak používána v koncentračních táborech.

„Totalitní vláda – na rozdíl od totalitního hnutí – je možná pouze tam, kde existují postradatelné masy, které lze obětovat bez rizika katastrofálních důsledků rozsáhlého vylidnění.“²³ Z toho můžeme lehce usoudit, že nikdy nemůže vzniknout v malých zemích. „Jednou z nejcharakterističtějších vlastností totalitních hnutí obecně a pověsti jejich vůdců zvláště je ohromující rychlost, s níž tito vůdci upadají v zapomnění a ohromující lehkost, s jakou bývají nahrazováni.“²⁴ To je způsobeno „vrtkavostí mas“. Masy jsou důležitým prvkem, který Arendtová zmiňuje. Jsou nedílnou součástí totalitního hnutí. Bez mas by nebylo prosperujícího systému. Masy podle Arendtové existují ve všech zemích. Zastupují je neutrální, lhostejní lidé, kteří nechodí k volbám a ani netouží být zvoleni. „Masy vzešly z třídní společnosti národních států, jejichž trhliny byly zaplňovány nacionalistickým cítením.“²⁵

22 ARON, R. et al. *Demokracie a totalitarismus*. Brno : Atlantis, 1993. s. 159.

23 ARENDT, H. *Původ totalitarismu*. 1-3. Praha : Oikoymenth, 1996. s. 436-437.

24 ARENDT, H. *Původ totalitarismu*. 1-3. Praha : Oikoymenth, 1996. s. 429.

25 ARENDT, H. *Původ totalitarismu*. 1-3. Praha : Oikoymenth, 1996. s. 444.

Rovnost lidí byla vždy cílem socialismu, v despotických zemích byla přednější rovnost poddaných. Dvě podmínky jsou pro totalitní režim nutné – společnost, řízená jednou politickou stranou, v jejímž čele stojí mocný vůdce, a již zmíněná masová společnost, která jednotlivce izoluje. Obyvatelé státu musí být zcela loajální, smyslem jejich života by mělo být členství ve straně. Síla, kterou totalitarismus panuje, může přitahovat jen lůzu a elitu, masy je nutné získat propagandou. Ta je podmíněná okolním světem, protože vládci ji využívají jen do jisté míry – snaží se jí omezit. Dalo by se říci, že za vše může první světová válka, která de facto zničila národní cítění. Generace vzešlá z války byla dost ošklivě zasažena bídou a hlavními prioritami se pro ni stali násilí, moc a krutost. „Znepokojivé spojení mezi lůzou a elitou a podivné sblížení jejich aspirací bylo dáno skutečností, že obě tyto vrstvy byly jako první vyloučeny ze struktury národního státu a systému třídní společnosti.“²⁶ Elitu i lůzu přitahoval na totalitních hnutích hlavně aktivismus a teror. Lůza totiž toužila vejít do dějin, a to za jakýchkoli podmínek. Totalitní hnutí si docela snadno získala elitu; měla pro ni přitažlivou moc a dovedla schopně organizovat masy. Totalitarismy chtěly získat moc a doufaly, že jim k tomu dopomůžou právě masy. K tomu ale nedošlo. Tam, kde se totalitní hnutí dostalo k moci, byly hned ze začátku výše zmíněné vrstvy odstraněny. Dost možná můžeme označit teror a propagandu za to samé. Propaganda dokáže dokonale odloučit masy od reálného světa; je ale jen klamem. Snaží se totiž omezit jen na to, co se režimu v danou dobu hodí. Přitom svůj „zrak“ zaměřuje na okrajovou vrstvu obyvatel. Tato psychologická válka, jak můžeme propagandu označit, mizí, když už v zemi vládne teror, který je hlavní podstatou totalitních režimů. „Úspěch totalitní propagandy ne spočívá ani tak moc na její demagogii jako na poznání, že zájem jako kolektivní síla může být pocíťován pouze tam, kde trvalé útvary ve společnosti vytvářejí nutné převody mezi jednotlivcem a skupinou; nelze vytvářet účinnou propagandu založenou na pouhém zájmu mezi masami, jejichž hlavní charakteristikou je, že nepatří k žádné společenské nebo politické skupině, a které proto představují opravdový chaos individuálních zájmů.“²⁷ I masy potřebují svého vůdce. Jeho charakteristickým znakem je neomylnost, která ale není založena na inteligenci. Ona neomylnost měla za následek to, že totalitní vůdci často vykládali své plány jako proroctví. Tím prakticky oznamovali světu svůj cíl – dobýt širý svět a vládnout mu.

26 ARENDT, H. *Původ totalitarismu. 1-3.* Praha : Oikoymenh, 1996. s. 469.

27 ARENDT, H. *Původ totalitarismu. 1-3.* Praha : Oikoymenh, 1996. s. 481-482.

Podle Hannah Arendtové je svět rozdělen na dvě nepřátelské části – totalitní svět a vnější svět. Ještě než jsou totalitní hnutí u moci, organizují politické fronty, které mají určit rozdíly mezi členy strany a těmi, kdo s ní sympatizují. Sympatizující musí neomezeně důvěřovat slovům vůdce, funkcionáři zase musí věřit ideologickým výkladům. Navíc jsou do-
sazováni shora. Sami ale nemají skutečnou moc; absolutní moc má jen totalitní vůdce. Ten se od dřívějších typů diktátorů liší tím, že téměř nikdy nevítězí prostřednictvím násilí. Jen sám vůdce může jmenovat někoho do funkce a má odpovědnost za vše, třeba i za jednání jakéhokoli člena strany. „Tato úplná identifikace vůdce s každým jmenovaným nižším vůdcem a tento monopol zodpovědnosti že všechno, co je konáno, jsou také nejnápadnějšími znaky rozhodného rozdílu mezi totalitním vůdcem a obyčejným diktátorem nebo despotou.“²⁸ Jedině vůdce má právo jednat, jak chce – má neomezenou moc, a tudíž nemusí nikomu vysvětlovat, proč tak činí. Jeho hlavním úkolem je ochránit hnutí proti vnějšímu světu, ale zároveň ho s ním musí spojovat. Sesazení vůdce není možné, protože by se zhroutil celý systém. Členové strany vůdce všemožně podporují; jen tak mají naději, že budou moci jednou nastoupit na jeho místo.

„Jediné pravidlo, kterým si v totalitním státě může být každý jistý, je, že čím jsou vládní úřady viditelnější, tím menší je jejich moc, a čím méně se ví o existenci nějaké instituce, tím mocnější se nakonec ukáže [...] Skutečná moc začíná tam, kde začíná utajení.“²⁹ Totalitní diktatury jsou nevyzpytatelné – vůdce může kdykoli provést čistky uvnitř strany a tím zabránit jinému, aby získal jeho moc. Dalo by se říci, že je vůdce nenahraditelný, resp. je jedno, kdo ho nahradí, protože lid bude poslouchat každého.

Hannah Arendtová byla toho názoru, že jsme doposud poznali jen dvě formy totalitní vlády – diktaturu národního socialismu (tedy nacismus) a diktaturu bolševismu (tedy stalinismus). Ze zásady jde o nové politické systémy, a proto je třeba nalézt jejich podstatné znaky a nevyvozovat je ze starších despotických monopolních vlád. V diktaturách jedné strany se do čelních pozic dostávají ti nejmocnější členové strany, zatímco u totalitní formy vlády nemají členové strany žádný podstatný význam; moc mají v rukou instituce hnutí. Pro vládce je výhodné zavést tajnou policii, která de facto plní úlohu vojska. Agenti tajné policie mají záludný úkol. Na svých misích v zahraničí připravují daný stát na plné

28 ARENDT, H. *Původ totalitarismu. 1-3.* Praha : Oikoymenh, 1996. s. 514.

29 ARENDT, H. *Původ totalitarismu. 1-3.* Praha : Oikoymenh, 1996. s. 550.

ovládnutí totalitním systémem. Doma své síly soustřeďuje tento zprostředkovatel teroru na odhalení a zneškodnění nepřátel režimu. Dokud nejsou zlikvidováni všichni, kteří by mohli režim ohrozit nebo ho dokonce zničit, vládne v zemi teror. Tajná policie v totalitních režimech neužívá metody provokace. Nemá to zapotřebí. Funguje spíše na principu strachu. Zaměřuje se především na „objektivního nepřítele“, což je termín, který označuje momentálního nepřítele režimu. Důvod proč tajná policie vůbec v totalitarismech existuje, je takový, že celá lidská populace má sklony k tomu měnit často své názory. To by mohlo vůdce připravit o moc, a proto má po ruce tajnou policii, která případného nepřítele ihned zlikviduje (usmrtí, pošle do koncentračního tábora).

Velmi často si pod slovem totalitarismus představujeme formu tyranie – vládu, která se neřídí ani vlastními zákony a je ovládána jedním člověkem. Zákonem je v podstatě teror – zákonem je zabíjení. Vše pro dobro režimu; tak by se to dalo říci. Chtějí zničit vůli člověka, jeho schopnost vytvořit si vlastní názor. De facto devastují soukromý život.

S terorem souvisí koncentrační tábory, které vznikly mnohem dříve než totalitní režimy. Byl to neuvěřitelný nástroj strachu. Hrůza, kterou vyvolávaly, spočívala v tom, že ti, kdo tam byli věznění, byli odříznuti od světa – byli zapomenuti. „Nucená práce jako trest je omezená co do času i intenzity. Trestanec si podřizuje svá práva nad svým tělem; není s absolutní libovůlí mučen ani ovládán. Vyhnanství je pouze vypovězením z jedné části světa do jiné, rovněž obývané lidskými bytostmi; nevylučuje z lidského světa úplně. Otroctví bylo v průběhu dějin vždy institucí uvnitř společenského řádu; otroci nebyli, jako vězňové koncentračních táborů, odstraněni kamsi mimo dohled, a tedy i mimo možnost ochrany svých spoluobčanů; jako pracovní nástroj měli určitou cenu a jako majetek určitou hodnotu. Vězeň koncentračního tábora nemá žádnou cenu, protože ho lze kdykoli nahradit; nikdo neví, komu patří, protože se s ním nikdo nikdy nevidá. Je používán pro práci.“³⁰ Pro totalitní režimy je důležitá izolace jedince a společnosti, protože jen bezmocným může vládnout teror. Člověk musí zůstat osamocen. Totalitním režimům nestačilo jen izolovat jedince, ale chtěly, aby se cítil sám, proto ničily soukromý život.

Je třeba dodat, že kniha byla jedním z prvních pokusů o analýzu totalitarismu vůbec. Stále toto dílo patří mezi nejlepší díla v oboru; a to je důvod, proč mu byl věnován prostor.

30 ARENDT, H. *Původ totalitarismu*. 1-3. Praha : Oikoymenth, 1996. s. 600.

4.2.2 Totalitarismus v pojetí Raymonda Arona

Raymond Aron (1905-1983) byl francouzský filosof, sociolog a politolog, který se zabýval analýzou politického života. Věnoval se žurnalistice, ve které otevřeně kritizoval marxismus; od roku 1955 přednášel na Sorbonně, později i v Německu a USA.

Jen nepatrná část jeho děl byla zatím přeložena do češtiny. Pro nás bude stěžejní jeho kniha *Demokracie a totalitarismus*, v níž jsou koncipovány přednášky z rozmezí let 1957-1958. Aron pochopil, že je třeba začít od základních problémů, proto ve své knize začíná analýzou termínu politika. Shledává, že jde o těžko definovatelný termín, neboť má hned několik významů. Je možné chápat politiku jako program nebo samotnou činnost. Svou pozornost věnuje i hledání odpovědi na otázku: Jak se liší sociologické zkoumání politických systémů od filosofického? Vychází přitom z Aristotelovy Politiky, N. Machiavelliho Vladaře a z děl slavného politického badatele Ch. L. Montesquieua. Politika má podle filosofů dva cíle – zajistit mír mezi občany a obranu země. Je problematické klasifikovat jednotlivé politické režimy. Jednou možností je utřídit je podle počtu vládnoucích lidí, tedy na monarchii, oligarchii a demokracii, právě jak to udělal Aristoteles, nebo podle určitého společenského typu – na republiku, monarchii a despotismus, jak navrhl Montesquieu. „Republika je zřízení, v němž svrchovaná moc náleží lidu jako celku nebo nějaké části lidu; monarchie je režim, v němž vládne jeden člověk, ale podle pevných a vyhlášených zákonů; konečně despotismus je režim, kde vládne jedinec, ale bez zákonů a pravidel, prostě svévolně.“³¹ Z toho jasně vyplývá, že důležitým prvkem režimů je i to, jak držitelé moci uplatňují svou autoritu. Politika je vlastně jakýsi boj o moc. Ti, co ji nemají, závidí těm, co ji mají, protože s ní jsou spojeny i výhody. Jedině stát má právo vlastnit ozbrojené síly, které se řídí podle zákonů – jsou tedy legitimní. Jako jiní před ním, i Aron tvrdil, že ten, kdo vládne, potřebuje souhlas od lidu, souhlas ovládaných. Pozornost by měla být zaměřena i na to, jestli ve státním zřízení disponuje mocí větší počet stran nebo jen jedna strana – strana monopolní. V demokratických režimech je to jasné, protože samy v takovém žijeme. Všichni víme, že v naší republice existuje více stran, které mezi sebou vzájemně soupeří o výkon moci. V nedemokratických režimech funguje ale jen jedna strana a všechny ostatní strany jsou zakázány. „Strana, která si vyhrazuje monopol na politickou činnost, stojí bez-

31 ARON, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno : Atlantis, 1993. s. 23.

prostředně tváří v tvář problému, evidentnímu a obtížnému: jak zdůvodnit tento monopol? Proč má jedna skupina lidí, a pouze jedna skupina, právo účastnit se politického života?³²

Zaměříme se na režim jedné strany. Takový režim je prakticky neoddělitelný od strany. Sem by patřilo i komunistické Rusko, které bylo zaměřeno na budoucnost a snažilo se o revoluční změnu – chtělo vytvořit novou společnost. Strana funguje na dvou důležitých složkách – na víře a strachu. „Ti, jež jsou součástí strany musí a dokonce chtějí věřit v poslání totalitarismu. Je možno rozlišovat různé druhy režimů monopolní strany podle povahy jejich učení, ambicí jejich plánů, násilnosti jejich prostředků a představ o ideální společnosti, kterou chtějí vytvořit.“³³ Pluralismus, tolik příznačný pro demokratické režimy, ale může být narušen. Jak k tomu dojde? Prostředkem jsou masy, jako u Hannah Arendtové, a jejich mínění o režimu. Pokud ho kritizují, je jasné, že nebude fungovat dlouho. Dříve či později se něco zvrtné. Výzkumy prokázaly, že lidstvo v průběhu svého společenského vývoje ztrácí úctu a vztah k tradici a hodnotám. Jsou tři možnosti, jak se režim může stát nedemokratickým – buď státním převratem, legálním přístupem k moci a v poslední fázi následným revolučním převratem, nebo vojenskou porážkou a invazí zvenčí. Východiskem z problému je tyranie, diktatura, anebo vyčkávání. Vždy ale bude v národu přítomna skupina lidí, která bojuje proti vládě přinejmenším tím, že s ní nesouhlasí. Aron³⁴ rozlišuje tři druhy vlády monopolní strany:

- 1) Systém, který je zaměřený proti pluralitě stran, ale ústava je obecně přijímána, takže se ten, kdo vládne, musí podřídit zákonům. Přesto, že se staví proti rivalitě stran, sám nemá stranu státní. Z toho je vidět, že se snaží uplatňovat jisté liberalizující prvky.
- 2) Systém, který si zakládá na jediné revoluční straně – tzv. státostraně. Pověštinou bývají tyto režimy označovány jako fašistické. Demokratické ideje se zde neuplatňují, dokonce jsou odmítány.
- 3) Systém komunistický – podobný předchozímu. Rozdíl je akorát v tom, že státní strana má za cíl sjednotit společnost v jedinou třídu a nepopírá demokratické ideje.

32 ARON, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno : Atlantis, 1993. s. 43.

33 ARON, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno : Atlantis, 1993. s. 51.

34 ARON, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno : Atlantis, 1993. s. 133.

Režimy jedné strany se od pluralitních zásadně liší i způsobem, jakým přistupují k hospodaření. V pluralitních jsou podniky nezávislé na státu, fungují na základě volného trhu. V totalitních je to ale jinak – všechny organizace jsou podrobeny státní kontrole a vázány na ideologii. Stát je také neoddělitelný od strany, stejně jako strana od ideologie. Takový stát ovládá své podřízené terorem – zastrahováním a brutalitou. Pokud někdo neuposlechne nařízení, nebo se protiví ideologii, je deportován do koncentračních táborů. Vše vychází z hesla: „Kdo není se mnou, je proti mně.“ Strana nemá jasně ustanoveny, co může a co ne, proto činí po svém. Je zajímavé, že teror může být v socialistických zemích legální; existuje hned několik typů. Jak jsme si řekli už mnohokrát, v totalitních režimech je uzákoněna jen jedna strana, ostatní jsou z režimu vyloučeny jako protivníci. Tento typ teroru se dá chápat jako forma občanské války. Režim bojuje ale i proti nepřítelům, kteří odsuzují státní zřízení. Takoví jedinci jsou ihned likvidováni. Třetí typ teroru bychom našli přímo uvnitř strany v období kolektivizace, kdy byli odklizeni z cesty staří členové komunistické strany.

Stejně jako mnozí před ním, i Aron se pokusil vymezit prvky, které jsou příznačné pro totalitarismus. Ustanovil následujících pět prvků, které se mezi sebou mohou navzájem mísit, ale není to nutně podmínkou:

- 1) jedna monopolní strana, která má moc;
- 2) ideologie je absolutní autoritou a pravdou, kterou se musí všichni řídit;
- 3) ideologie se šíří za pomoci teroru a násilí, komunikační prostředky jsou pod kontrolou státu;
- 4) půda a průmyslové podniky patří jen státu;
- 5) jakákoli činnost je státní, jakákoli chyba je chybou ideologickou.

Aron se snažil o srovnání režimu v Rusku a v Německu. Do té doby existovaly dva protikladné názory – jeden se stavil proti příbuznosti obou režimů, druhý naopak. Oba jsou ale prý neuspokojivé. Rozdíly mezi nimi samozřejmě existují a jsou nepopíratelné, např. ve složení státní strany. „Dílem, které nejdůkladněji zdůvodnilo tezi o příbuznosti obou totalitarismů, je Původ totalitarismu od Hannah Arendtové, která srovnává Sovětské Rusko mezi lety 1934 a 1937 a hitlerovské Německo mezi lety 1941 a 1945. Bylo by však ne-

spravedlivé směřovat srovnání těchto dvou období, těchto dvou terorů se srovnáváním režimů jako celku.“³⁵

Aron našel několik teorií, které by mohly nějakým způsobem objasnit sovětský režim. První – marxistická teorie – je jakousi autointerpretací. Podle Arona má ale hned několik slabín: „neobsahuje teorii politického režimu, tak jak v SSSR existuje, a neobsahuje marxistický výklad totalitních jevů.“³⁶ Druhou teorií je výklad sociálních demokratů, který tvrdí, že k sociální revoluci nemůže dojít bez kapitalismu, a také to, že socialismus bez demokracie není pravým socialismem. Další výklad pak představuje teorii amerického sociologa Karla Wittfogela, který se zaměřil na způsob výroby a rozlišil čtyři základní druhy – antický, feudální, kapitalistický a asijský. Asijský způsob je nebezpečný. Stát v něm nevlastní výrobní prostředky, ale organizuje kolektivní práce, takže pohlcuje společnost. Posledním výkladem je neomarxistická teorie, která se snaží vysvětlit tyranský režim v SSSR. Jeho vývoj měla na svědomí historie a industrializace. Pro Rusko bylo důležité vybudovat průmysl a kvůli tomu Stalin neváhal použít brutálních prostředků.

4.2.3 Totalitarismus podle Vladimíra Čermáka

Vladimír Čermák (1929-2004) byl filosof, politolog a právník. Díky němu vzniklo pětitvázkové dílo *Otázky demokracie* (dopsáno r. 1988), které nebylo dosud doceněno. I přesto se o něm zmiňují, protože jeho první díl nese název *Demokracie a totalitarismus*.

„Čermák se při své analýze totalitních režimů inspiroval typologií C. J. Friedricha, přičemž jednoznačně vyzdvihuje nutnost přítomnosti teroru jakožto jediného prostředku k odstranění přirozené renitence společnosti i jednotlivců vůči masivním zásahům zvenčí. Zde se tedy zásadně liší např. od G. Sartoriho, který teror považuje za pouhou předrutinní charakteristiku totalitarismu.“³⁷ Čermák ale definuje totalitarismus takto:

- 1) existence jediné ideologie;
- 2) úsilí o totalitní uchopení individuálního i společenského a z něj plynoucí

35 ARON, R. *Demokracie a totalitarismus*. Brno : Atlantis, 1993. s. 161.

36 HOLÍK, J. Raymond Aron – Demokracie a totalitarismus [online]. *Seminář k politologii 2005-6*, 2005-12-1 [cit. 2010-07-17]. Dostupné z WWW: <<http://politologie.blog.cz/0512/raymond-aron-demokracie-a-totalitarismus-2-cast>>.

37 BUDIL, I. T. *Totalitarismus*. Ústí nad Labem : Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové, 2005. s. 13.

absolutní kontrola všech detailů politické, kulturní, sociální a ekonomické organizace společnosti plus pronikání do soukromého života jednotlivců a rodin;

- 3) existence avantgardní skupiny disponující monopolem moci a produkující monopolní strukturu;
- 4) teror jako prostředek k odstranění přirozené rezistence společnosti a jednotlivců.³⁸

Stejně jako Hannah Arendtová i on si myslí, že teror je v těchto režimech nepostradatelný. Jen díky němu může být odstraněna přirozená vzdorovitost obyvatel. Jak jsem se již zmínila na samém začátku práce, V. Čermák zastával názor, že je tu totalitarismus od ne-paměti – je starý jako společnost sama. Moderní totalitní systémy ale využívají dokonalejší technické nástroje a mohou za jejich pomoci snáze ovládnout společnost.

Čermák se věnoval znakům jakobínského a komunistického režimu. Podle něj je pro ně „příznačný důraz, který jakobíni kladou na ctnost a komunisté na harmoničnost beztřídní společnosti.“³⁹ Stejně jako mnozí před ním i Čermák věnoval svou pozornost typologii totalitních režimů. Člení je na tři základní typy – **komunistické, fašistické a nacistické**. Je zajímavé, že Frankovo Španělsko pojímá jako fašistické a řadí ho k totalitním režimům, zvláště proto, že jsme si už několikrát řekli, že spadá do autoritarismů. Bylo to dáno asi dobou normalizace Československa, v které dílo vzniklo. Přesto že stanovil tři základní typy totalitních režimů, nikdy nenašel podstatný rozdíl mezi komunistickým a nacistickým systémem. Navíc uznal, že fašistický režim je jen odnož – varianta režimu nacistického.

4.2.4 Totalitarismus podle Ria Preisnera

Profesor Rio Preisner (1925-2007) musel kvůli komunistickému režimu uprchnout za hranice Československa. Útočištěm se mu stala Vídeň a později USA. Proslavila ho díla *Kritika totalitarismu*, *Česká existence* a *Až na konec Česka*.

38 HOLZER, J. Definice totalitarismu a specifikum české situace. *Proglas*, 1999, roč. 10, č. 4, s. 17.

39 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 25.

Preisner byl především filosof, který vzhlížel k Hegelovi. Ve své knize *Kritika totalitarismu* (1973) se zaměřuje především na marxistickou podobu totalitarismu a naopak nacismus téměř vypouští, protože už ho nepovažuje za živoucí hrozbu. Hledá odpověď na otázku, zda je marxismus ve své podstatě vždy totalitní nebo jestli ho totalitarismy jen zneužívají. Dochází k názoru, že je vždy v historickém kontextu spojen s totalitarismem.

„Člověk a svět odlidštěný a odskutečněný systémem dialektické identity, což se klade jako náhrada za popřenou a poplivanou Trojjednost Boha.“⁴⁰ Takto stručně formuluje Preisner totalitarismus. Jako jeden z mála si také všímá podobnosti mezi nacismem a komunismem. Nepřekvapí nás ani fakt, že za totalitní vládce označil Lenina, Hitlera, Stalina nebo Mao Ce-Tunga. Mnoho lidí považuje nacismus za strašlivý režim, díky koncentračním táborům (hlavně Osvětimi). Když se ale pořádně zamyslíme, zjistíme, že bolševické koncentrační tábory byly mnohdy ještě horší, protože se snažily zničit i samotnou duši člověka. Bolševický režim je tedy podle Preisnera mnohem dokonalejší ve své podstatě než nacismus.

Totalitarismus nemůže být nikdy zničen. Jeho skutečná tvář se totiž vyjeví až tehdy, když už neexistuje nikdo a nic, co by mohlo systém zničit; všichni nepřátelé byli zlikvidováni. Jako jednomu z mála badatelů mu nejde o vymezení totalitních systémů v přesném počtu znaků, spíše si všímá na první pohled nezajímavých věcí – lhostejnosti, bídy atd. Lhostejnost je typickou vlastností intelektuální lůzy. Díky ní mají totalitní systémy snadnější cestu k ovládnutí světa. Vražda jednoho člověka možná vzbudí pozornost a pobouří společnost, ale masového vyvražďování si nebude vědoma, protože není v moderní době možné. Na takových zásadách se totalitarismus zakládá. Nejlépe to bylo vidět na nacismu, kdy zahynul neuvěřitelný počet lidí. Zejména v té době vládla lhostejnost světem. Bída a chudoba v totalitarismu nemají své místo. Vláda se je snaží dokonce vymýtit.

„Preisner se jako jeden z mála nikdy nebál důsledků plynoucích z poznání, že podstata pravicového i levicového totalitarismu je stejná a stejně zrádná.“⁴¹

40 BUDIL, I. T. *Totalitarismus*. Ústí nad Labem : Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové, 2005. s. 15.

41 HLOUŠEK, V. Teorie a praxe autoritativních a totalitních režimů. *Politologický časopis*, 2005, roč. 11, č. 1, s. 185.

4.3 Osobnost vůdce

V kapitole o autoritativní osobnosti jsem se zmínila o politické psychologii. Ta se zabývá i otázkou vůdcovství. Stejně jako jiná věda, i ona hledá odpovědi na různé otázky: např. Kdo se stává politickým vůdcem? Jaká je osobnost politického vůdce? Jaký je vztah mezi ním a ovládanými? aj.

Politické vůdcovství je charakteristické svou mocí. Vůdce ovládá a vede společnost ku lepším cílům. Samozřejmě se otázka politického vůdcovství netýká jen nedemokratických režimů. Existují tři typy: *autokratický*, *demokratický* a *liberální*. Totalitních režimů se týká první typ – tedy autokratický styl vůdcovství. Ten spočívá v tom, že vůdce sám určuje cíle a rozděluje úkoly členům vlády. „Sám vůdce se stává hodnotou a není obvyklé, stane-li se téměř sakrálním objektem, tedy jakýmsi novodobým Bohem, kterým je třeba Kim Il-sŏng v Severní Koreji – záměrně je zde užito přítomného času, protože tato osoba, ač již po smrti, stále žije jako tmel onoho zřízení, které v Severní Koreji panuje.“⁴² Vůdce musí být zároveň charismatický, aby ho lidé následovali. Kdyby se vzepřeli, pořád ještě může použít zastrahovací prostředky – strach, tresty. Jak jsme si totiž řekli, v totalitarismech vládne teror.

Kdo se ale může stát politickým vůdcem? Někdy prostě stačí být na správném místě v pravý čas. Záleží na době, stavu země, kulturních podmínkách – zkrátka na celkové atmosféře. Jindy zase záleží na charismatu osobnosti, na jeho schopnostech a inteligenci. Takoví lidé vyvolávají ve svém okolí obdiv, ochotu spolupracovat a poslouchat. Lidé jsou schopni všeho, vzdají se klidně majetku, účastní se revolucí atd. Charisma se ale může vytratit, a to v tom případě, když se vůdci dlouho nedaří uskutečňovat své plány. V takovém případě může být dokonce svržen ze své pozice. Je ale i třetí možnost, jak se můžeme stát vůdcem. Ta je podmíněna vztahem mezi vůdcem a jeho příznivci, kteří si ho vyvolí. Jakmile se objeví potencionální vůdce, následuje reakce společnosti. Jedna její část ho miluje, druhá nenávidí, což je zcela přirozené. Navíc je ta část společnosti, která vůdce miluje, zahalena v závoji nevědomí. Vůdce nemá žádné vady ani slabosti – je zkrátka dokonalý.

42 NETOLICKÝ, Pavel. Malé zamyšlení nad totalitarismem [online]. *E-polis.cz*, 19. duben 2004. [cit. 2010-07-13]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/43-male-zamysleni-nad-totalitarismem.html>>.

4.4 Problém legitimacy v totalitarismu

Možná je zvláštní považovat legitimitu v totalitarismech za důležitou. Vždyť právě oni vládou násilím, snaží se izolovat jedince, zbožšťují vůdce atd.; to není pravá podstata legitimacy. Dlouhou dobu panoval názor, že totalitní systémy nemohou být legitimní. Až v 70. a 80. letech 20. století dospěly výzkumy k jinému poznání.

Mezi teoretiky, kteří se tímto problémem zabývali, bychom našli i Maxe Webera, který vymezil čtyři hlavní koncepce totalitní legitimacy. První můžeme označit za tradiční. „Panství je legitimní, pokud může vykazat jisté vnitřní nebo transcendentní hodnoty nebo podmínky, jako jsou: božský původ, božská inspirace (vnuknutí), přirozená práva, dějinné poslání, nehynoucí tradice apod.“⁴³ Druhá koncepce má mnoho společného s demokracií, resp. s liberálním pojetím demokracie. Vláda musí získávat svou moc prostřednictvím voleb, tedy aktivní a hlavně vědomou účastí občanů v politickém životě. Pasivní souhlas obyvatel prostě nestačí. Je pravdou, že pokud si lidé zvolí své zástupce, částečně tím omezí svou vlastní svobodu. I přesto ale má vláda důvěru společnosti. Třetí koncepce se zakládá na přesvědčení, že vláda funguje pro společnost jako vzor – je nejvhodnější. Pokud existuje vláda, existuje legitimita. Právě tato koncepce je nazývána behaviorální. Režim komunikuje prostřednictvím symbolů. Zmíněná třetí koncepce nejbližší vystihuje situaci v totalitarismu. Mocenská elita považuje panství za závazné. Totalitarismus se snaží ovládnout všechny sféry veřejného života, proto legitimita prostupuje i nepolitickými oblastmi (hospodářství, kultura atd.).

I v rámci totalitních systémů existuje více druhů legitimacy. Jejich počet je však menší, než tomu bylo u autoritativních režimů, od kterých se odlišuje jinými charakteristickými znaky. Jedná se hlavně o *teleologickou*, *ideologickou* a *ritualistickou legitimitu*. Všechny tři druhy se mezi sebou vzájemně kříží.

Teleologická legitimita je pro totalitní systémy velmi důležitá, protože zastupuje jiné chybějící legitimacy. Jak kdysi řekl Karl Marx: „Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb.“ Podstatnou úlohu v teleologické legitimitě hraje dovolávání se cílů a hodnot, nikoli výsledků. K jejich dosažení je nutné zdolat všechny překážky – vyhubit to, co stojí v cestě. Stát musí projít nutně krátkým obdobím socialismu, než bude nastolen ko-

43 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 67.

4 TOTALITARISMUS

munismus. Tento vývoj proletariátu je nám všem dobře znám, proto jsem ho zmínila jen ve stručnosti. Přišel s ním Karl Marx.

Totalitní režimy toužily vždy po ovládnutí světa a k tomu jim napomáhala ideologie. Jak jsme už výše řekli, totalitarismus ji nutně potřebuje. Pokud je někým nebo něčím zpochybňována, režim může zahynout. To v žádném případě nemůže dopustit. Kdo bojuje proti ideologii, bojuje proti samotnému režimu, a proto musí být co možná nejpřísněji potrestán. Pokud někdo kritizuje jakoukoli byt' jen nepolitickou záležitost, jako by tím kritizoval vládu, nebo dokonce samotného vůdce. Ideologie je to, co ovládá masy – je všudypřítomná. Na těchto principech funguje *ideologická legitimita*.

Ideologie a praxe jsou ve vzájemné rovnováze, nebo se to alespoň předstírá. *Ritualistická legitimita* vychází z přesvědčení, že totalitarismus (zvláště pak komunistický) v sobě obsahoval řadu protikladů – jinak fungoval v praxi, jinak byl uváděn ideologicky. Všichni obyvatelé se museli účastnit rituálů (např. povinných nesoutěživých voleb), byly jim vnučovány. Stejně jako za kritiku ideologie bývali lidé potrestáni, v případě porušení rituálů tomu nebylo jinak.

Jak ale udržet legitimitu? To je velký problém, protože legitimita v totalitních režimech ale i autoritativních režimech časem upadá. Každý diktátor tento problém řeší hledáním legitimacy nové. Autoritativní vláda diktátora je prostředek k dosažení cíle, který si stanovil a ke kterému hodlá dospět. Pokud například chce vymýtit chaos panující v zemi, použije k tomu autoritativní metody. Když ale cíle dosáhne, logicky by měl opustit pozici diktátora. V té chvíli se to ale nestane a „vladař“ si vytyčí cíle nové. Vyčerpá-li všechny typy legitimacy, má podle Huntingtona hned několik možností:

- 1) nebere tuto otázku vůbec na vědomí s nadějí, že to „nějak dopadne“ a udrží se u moci;
- 2) zesílí represe v naději, že se mu podaří potlačit sílíci opozici a vynutit poslušnost;
- 3) vyvolá mezinárodní ozbrojený konflikt, který mu dodá novou dávku legitimacy (nacionalismus, vnější ohrožení apod.);
- 4) zavede některé pseudodemokratizační prvky mající za úkol legitimizovat režim;

- 5) postaví se do čela demokratizace v naději, že se udrží u moci v nových podmínkách nebo že se tváří v tvář nemožnosti záchrany svého režimu vyhne postihu hrozícímu ze strany nového panství.⁴⁴

Samozřejmě že všechny zmíněné pokusy končí neúspěchem – nedemokratické režimy prohrají v souboji se svými protějšky.

4.5 Ideologie

Pojem ideologie poprvé použil Destutt de Tracy v roce 1797 pro pojmenování nové vědy o idejích.

Když se řekne ideologie, každý si představí soubory politického myšlení. Teď nám to možná nic neřekne, ale když použijí termíny liberalismus, konzervatismus, socialismus, komunismus, nacionalismus, fašismus, anarchismus, feminismus, environmentalismus atd., hned nám dojde, o čem je řeč. Toto je ale jen jeden způsob, jak nahlížet na pojem ideologie. Slovo ideologie má totiž i pejorativní význam. Právě v tomto významu je ideologie chápána v nedemokratických režimech.

Ideologie se nutně musejí skládat ze vzájemně propojených idejí, protože jimi člověk vysvětluje a zdůvodňuje cíle organizovaných sociálních akcí. Nejenže nám objasňují, jak společnost funguje, ale také naznačují, jak by fungovat měla.

Existují ale i autoři, kteří užívali termínu ideologie v negativním slova smyslu. Šlo především o liberální autory, jakými byl například Karel Popper nebo Daniel Bell. Podle nich ideologie vykořisťuje – jinými slovy systém netoleruje jiné názory než vlastní a jen on má vždy pravdu. Ideologie ovládá společnost, proto jí lze vysvětlit skoro každý společenský jev. Rychle a celkem snadno se mezi lidmi šíří. Dalo by se říci, že funguje jako „náhražka náboženství“ (více v kapitole 4.6 *Totalitarismus jako politická náboženství*).

Už jsme si řekli, co je mentalita a nyní i ideologie. Jak se od sebe ale liší? Co mají společného? V následujících odstavcích se pokusím na tuto otázku stručně odpovědět.

44 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 79 – 80.

Mentalita, jak už bylo výše řečeno, je myšlenkový postoj, který je více emocionální než racionální, ideologie zas obsah myšlenky. Ideologie se nemění, má pevný charakter na rozdíl od mentality, která má ale zase blíže k přítomnosti a minulosti. Ideologie je založena na silném utopickém základě, zatímco mentalita staví na zkušenosti a politické i historické tradici. Je nutné chápat rozpor mezi mentalitou a ideologií jako konflikt dvou extrémních krajních pólů. U autoritativních režimů bychom k těmto extrémním krajním pólům mohli přirovnat dva typy – byrokraticko-militaristické a posttotalitní režimy. Jak ale víme, autoritativních režimů je daleko více. Zbylé režimy ale jen kombinují jednotlivé složky mentalit a ideologií.

Autoritativní režimy, na rozdíl od totalitních, nedokáží mobilizovat obyvatelstvo, ani masy přimět ke ztotožnění s režimem. „Odcizení intelektuálů, studentů, mládeže a hluboce nábožensky založených obyvatel od režimů založených na mentalitě (jakkoli mohou být a jsou úspěšnější a liberálnější než režimy totalitní) můžeme vysvětlit právě absencí či slabostí ideologie.“⁴⁵

Z výše uvedeného je zřejmé, že rozdíl mezi ideologií a mentalitou stojí za pozornost v té chvíli, kdy se budeme pít po tom, jakým způsobem ovlivňují jednotlivé složky politiky a společnosti, tedy komunikaci a aktivitu. V totalitních systémech jsou aktuální politické procesy pravděpodobně více ovlivněny obsahem ideologie, zatímco v autoritativních režimech mentalita vládců, jež není stejně jasně vyjádřena, více reflektuje společenskou a politickou realitu, místo aby ji jako ideologie sama formovala.⁴⁶

4.6 Konkrétní příklady ideologií

V průběhu 20. století vstoupily do politiky nové ideologie – konkrétně nacismus a komunismus. Těm také bude věnována pozornost.

Expanzivní nacionalismus se začal v průběhu 19. století pomalu dostávat do souvislosti s rasismem, resp. antisemitismem. Ten je nám znám především z fašismu a nacismu, který si bral za cíl národní výlučnost založenou na pokrevní sounáležitosti. Komunismus se od

45 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 100.

46 BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha : Dokořán, 2004. s. 100.

nacismu liší – je jinak strukturovaný a navíc má za sebou i velmi odlišný vývoj. Komunistické strany měly povětšinou masový charakter a vznikly z radikálních dělnických hnutí. Navazovaly na zcela odlišnou ideologii, směřovaly k jiným cílům, stejně jako se obracely k jinému sociálnímu prostředí.

4.6.1 Hitlerova Třetí říše

Nacismus vznikl ve stejné době jako fašismus a byl jím značně ovlivněn. Jeho cesta k moci byla ale podstatně komplikovanější a delší. Německá dělnická strana (*Deutsche Arbeiterpartei*, DAP) vznikla v roce 1919 pod vedením Antona Drexlera. Byla předchůdkyní nacistické strany, jejímž propagátorem se stal samotný Adolf Hitler, který následně změnil název strany na Nacionálně socialistickou německou dělnickou stranu (*National-sozialistische Deutsche Arbeit*, dále jen NSDAP) a roku 1921 převzal ve straně moc. Když se Hitler pokusil o tzv. pivní puč, byl odsouzen a ihned zatčen. Během svého pobytu ve vězení ale nezahálel a napsal knihu *Mein Kampf*, která vypovídala o jeho životě, jeho politických idejích a která se brzy stala základním kamenem nacistické ideologie, jež měla o necelých 20 let později ovládat téměř celou Evropu. Po propuštění z vězení se Hitler rozhodl získat moc legální cestou, i když je pravdou, že NSDAP disponovala jednotkami SA (*Sturmabteilung* – útočné oddíly) a SS (*Schutzstaffel* – ochranné síly). Jednotky SA údajně vznikly pod záštitou ochrany demonstrací a veřejných akcí NSDAP. Ve skutečnosti ale sloužily spíše k narušování schůzí jiných politických stran, zejména komunistů. Jednotky SS pak fungovaly jako Hitlerova osobní stráž. Hitler měl bravurní řečnický talent, dokázal na sebe strhnout pozornost a přesvědčit jiné lidi o své pravdě. Díky tomu získala NSDAP ve volbách většinu hlasů a stala se nejsilnější stranou v Německu. Dostala se k moci a legálně tak vytvořila politický systém jediné strany v čele s vůdcem (Führer), jak si předsevzala. Během tzv. Noci dlouhých nožů byly vyhlazeny jednotky SA, jelikož už svému účelu posloužily a mohly by v budoucnu škodit nově vzniklému politickému systému. Hitler ale tímto opatřením neskončil – v roce 1935 byly přijaty norimberské zákony, které byly namířeny hlavně proti Židům. Významný podíl na formování nacistické rasové teorie měl také Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900) a to díky svému učení o nadčlověku, které obsahovalo

mimo jiné i volání po likvidaci slabých jedinců a představy o novém člověku obdařeném vůlí k moci a schopností být sám sobě bohem.

Jasně definovat nacistickou ideologii je složitější než v jiných případech. Dalo by se říci, že se nacismus sestává z antikomunismu, antiliberalismu, antidemokratismu a antisemitismu. Jde o hnutí spíše aktivistické. Předpokládá pokrok, kterého může země dosáhnout prostřednictvím agrese, a zároveň je založeno na přesvědčení, že rasový konflikt, který napomůže zničit podřadné rasy, je nutný a přispěje k blahu celého světa. V nacistické ideologii se tedy mísí rasový antisemitismus a sociální darwinismus.

Židé se staly hlavním nepřítelem nacistického režimu – jen oni mohli za všechno zlé, co se přihodilo Německu. Hitler tvrdil, že Židé mohou za mezinárodní spiknutí kapitalistů a komunistů, kteří se snaží zničit německý národ. Nacistická ideologie charakterizuje svět jako boj o nadvládu mezi Němci, kteří symbolizují dobro, a Židy, kteří přirozeně symbolizují zlo. Jen jeden národ může definitivně zvítězit.

4.6.2 *Stalinovo Rusko*

Komunismus představuje zastřešující termín, který spojuje všechny ideologie odvozené od marxismu (leninismus, stalinismus, trockismus, maoismus aj.) Komunistickou ideologii zformuloval na počátku 19. století Karl Marx spolu s Bedřichem Engelsem. Měla sloužit jako návod a inspirace pro ostatní společnosti. Rozvoj kapitalismu, probíhající v 19. století, s sebou přivedl mnoho problémů, na které nebyla společnost připravena. Díky tomu vzniklo dělnické hnutí, které mělo pevně stanovený cíl – zničit nerovnost panující mezi lidmi a odstranit kapitalismus ze zemského povrchu. Jedna část dělnických radikálů se přiklonila na stranu marxismu. Následně se pak rozdělila na radikální komunisty, kteří požadovali revoluci, a umírněné sociální demokraty, kteří převzali některé demokratické prvky (např. ústavnost) a upřednostňovali pokojný přechod k socialismu. Rok 1917 je nám určitě znám. Vladimír Iljič Lenin (1870-1924) vedl toho roku v Rusku revoluci, která ustanovila Sovětský svaz – první socialistický stát. Po Leninově smrti panoval v Rusku souboj o stěžejní moc, z něhož vítězně vyšel Josif Vissarionovič Stalin (1879-1953). Ten ihned začal měnit Rusko v totalitní stát.

Stalinismus je spíše způsob vlády než samotná ideologie. Tento výraz používají hlavně kritici komunismu v SSSR. Termín slouží prakticky jako synonymum pro totalitní způsob vlády, která využívala tajnou policii uplatňující teror, kterým zajišťovala vedoucí postavení strany. Stejně jako předtím v nacistickém Německu, i tady začaly průběžné čistky uvnitř strany. Byl založen tzv. Gosplan (Státní generální plánovací komise), jehož úkolem bylo vytvoření pětiletých plánů. Sovětský svaz měl dosáhnout stejné ekonomické úrovně jako západní svět. V zemědělství nastala nucená kolektivizace, což se nelíbilo sedlákům (kulkům) a Stalin začal s jejich okamžitou likvidací. Někteří byli zavražděni, jiní deportováni do koncentračních „pracovních“ táborů. Stalinova politika měla za následek vlnu hladomorů, ale i přes obrovské ztráty na životech byla úspěšná, alespoň co se ekonomiky týče. Po vítězství nad nacismem v druhé světové válce, získal komunismus vyšší postavení na mezinárodní politické scéně. Vznikl blok socialistických států na územích osvobozených Rudou armádou. Stalin je ale prakticky využíval jen jako štít proti západní Evropě, odkud mohl být jeho stát nejvíce ohrožen. Po smrti Stalina nastoupil na jeho místo Nikita Chruščov, který ihned odsoudil kult Stalinovy osobnosti a přistoupil k tzv. destalinizaci. Roku 1960 došlo k definitivní roztržce mezi SSSR a Čínou, která v mnohém vycházela právě ze stalinismu (viz níže).

4.6.3 *Mao Ce-tungova Čína*

Totalitní režim, panující v Číně, v době vlády Mao Ce-tunga – tedy v letech 1949-1976, bývá označován jako maoismus. Jde vlastně jen o verzi marxismu-leninismu, s tím rozdílem, že zde není cílem osvobození proletariátu ale rolnictva. Nějakou dobu byl Mao Ce-tung velkým příznivcem a obdivovatel SSSR. Později ho ale označil za nepřítele, dokonce horšího než USA. SSSR byl pro něj jen pouhou buržoazní diktaturou. Rozděлил je vzájemná protikladnost a ideologické konflikty, které se týkali správného výkladu marxismu-leninismu. Díky tomu soupeřily o roli vůdce světového komunismu.

Maoismus spojuje ortodoxní komunismus se zkušenostmi, které Čína doposud získala. Stejně jako předtím Sovětský svaz, i maoismus se stal inspirací pro spoustu dalších komunistických zemí. „Politická moc vyrůstá z hlavní pušek.“, to je motto maoismu. Proto ne-

překvapí, že revoluce probíhala formou lidové války. Venkov byl to, kam se obracela pozornost; jen rolnictvo může zahýbat dějinami, jen lidé rozhodují, nikoli věda a technika. Za oběť tomuto režimu padl jako první Tibet.

Celý politický systém inklinoval k anarchismu. Je nám jistě známo období Kulturní revoluce, které souviselo s řáděním tzv. Rudých gard. Řídily se hesly: „vzpouza je správná“ a „svrhnout vše“; měly odpor k autoritám. Tím je dána náplň jejich poslání. Je zajímavé, že v tomto režimu byla strana odsunuta na druhou kolej a ponechána pod dohledem lidových mas. Mao Ce-tung – vůdce Komunistické strany Číny – užíval titul předseda, i když vystřídal mnoho státních funkcí. Stejně jako jiní totalitní vůdci i on byl považován téměř za Boha. Co si zamlul, to se stalo. Jeho vůle byla zákonem a jeho rozmary musely být splněny. Maoismus se vyznačuje častými revolucemi. Režim zakazoval jiné politické strany a organizace než Komunistickou stranu Číny. Tzv. kampaň *Sta květů*, trvající jeden rok (1956), měla jediný cíl – otevřeně kritizovat politické strany. Nakonec jí byl ale Mao nucen zadržet, protože začala být ohrožována i jeho strana. Dalším cílem režimu byla i industrializace země. Za tímto účelem byla roku 1958 zahájena druhá kampaň *Velký skok*, která trvala tři roky a nakonec způsobila místo slibovaného růstu propad hospodářství. Poslední, ale nikoli nedůležitá, byla *Velká kulturní revoluce*, uskutečněná v letech 1966-1969 Rudými gardami, jejímž cílem bylo, aby byl všechný společenský život podřízen vojenským normám. Začaly se pálit knihy a co je horší, došlo i k ohromným čistkám v mocenských orgánech. Mnoho lidí bylo posláno do koncentračních táborů, mučeno a usmrceno. Nepřáteli byli čínští kapitalisté a imperialisté ze zahraničí.

Mao měl otevřenou cestu k agresivní vládě a tak začal pomalu rozpouštět Rudé gardy. Moc byla dána do rukou strany a také armády. Se smrtí Mao Ce-tunga začal režim pomalu ustupovat.

4.7 Totalita a politické náboženství

Již jsem se zmínila, že totalitní režimy, a zvláště pak jejich vůdcové, částečně nahrazovaly kult Boha. Tím byl dán vznik konceptu politického náboženství. Není divu, že

se začali psát studie na toto téma. Jedním z mnoha badatelů byl Hans Maier se svou knihou *Politická náboženství*.

Politická náboženství jsou moderním fenoménem. To ale neznamená, že by snad neměla nic společného s náboženstvími tradičními. Jejich vztah je ale ovlivněn mnoha aspekty a liší se podle historickým situací a režimů. Politická náboženství mají schopnost napodobit, což jinak řečeno znamená, že se odvozují od tradičních náboženství; jsou synkretická, takže přebírají tradice, mýty a zároveň je přetvářejí ku svému obrazu; a jsou pomíjivá, protože podléhají času.

Sakralizace politiky se dostala na vrchol v meziválečném období, kdy se u nás objevily nové totalitní režimy. Tyto režimy se téměř podobaly novým církvím, které hlásaly neomylnost svých ideologií. Proto na ně začalo být nahlíženo jako na možnou hrozbu pro přežití tradičních náboženství. Jako příklad boje proti jinému vyznání by nám mohlo posloužit SSSR, které zakázalo neděle (systém klouzavých pracovních dní bez sobot a nedělí) a také křtít děti křesťanským způsobem.

Osoba vůdce „se přestrojila“ za živoucího Boha. Takovými vůdci – proroky byli Hitler a Lenin, neboť oba oplývali silným charismatem. Měli sílu a touhu vést ostatní lidi, vyvolávali kolem sebe nadšení, vášně, víru a hlavně oddanost. Totalitní náboženství vyžadovalo od společnosti poslušnost a věrnost. Nepřátele byli stíháni a ihned likvidováni.

Politická náboženství ale nelze slučovat pouze s totalitními režimy. Mohou do jisté míry souviset i s demokracií nebo autokracií. Vyznačují se radikalismem – neuznávají jinou ideologii (určují tedy co je dobré a co nikoliv), jedinec nesmí být nezávislý na společnosti, násilí je legitimní zbraň, snaží se zničit tradiční náboženství.

5 ZÁVĚR

Po vymezení jednotlivých teorií a definic bude příhodné rekapitulovat a uvést rozdíly vyskytující se v autoritativních a totalitních režimech. Jelikož byly tyto rozdíly prezentovány v jednotlivých kapitolách, zmíním je jen ve stručnosti.

Totalitní režimy usilují o naprostou totální moc, které se snaží dosáhnout tím, že zpolitizují veškerou společenskou a individuální existenci. Autoritativní režimy mají poněkud skromnější cíl – chtějí mobilizovat státní moc. Toho dosahují tak, že vyloučí masy z politiky. Autoritativní režimy se od totalitních liší především svým limitovaným pluralismem. Díky němu můžeme od sebe neomylně odlišit tyto dva typy nedemokratických politických systémů. Ačkoli autoritarismus bojuje proti pluralitě politických stran, jiným organizacím je jejich existence povolena (církve, univerzity aj.). Stejně tak netolerují pluralismus stran totalitní režimy, narušoval by jejich organizaci a zničil by jejich cíle. Dalším podstatným znakem, který charakterizuje autoritarismy je mentalita (myšlenkový postoj); v totalitních režimech je to ideologie (obsah myšlenky). Zatímco mentalita může být proměnlivá, ideologie si musí zachovat svůj pevný charakter, protože je založena na silném utopickém základě. Totalitní ideologie je nutně spojena s terorem; ten prostupuje celý totalitní systém. Tyto dva faktory byly důležité, protože se režim snažil na základě jejich pomoci vytvořit nového člověka – člověka nesvázaného s tradicí, poslušného a věrně oddaného režimu. Tím jsme se dostali k otázce ovládání společnosti v nedemokratických režimech. Autoritativní režimy, na rozdíl od totalitních, nedokáží mobilizovat obyvatelstvo, ani masy přimět ke ztotožnění s režimem. Výše bylo zmíněno, že totalitní režimy ovládají veškerý veřejný a soukromý život. Je to pravda. Snaží se člověka izolovat, aby byl povolnější jejich záměrům. Paradox je v tom, že se jim to skutečně daří. Lidé věří a musí věřit klamu, který představuje ideologie, ačkoliv by měli mít právo na svobodu a na svůj vlastní názor. Samozřejmě, že ani autoritativní režimy na tom nebyly valně při řešení základní otázky obrany základních lidských práv a svobod, ale ani tak je nemůže dávat do jednoho pytle s hrůzami, které měly na svědomí totalitní režimy. Rozdíly jsou přítomné i v osobnosti vůdce. V totalitních režimech je moc dána do rukou jedné osoby - „Vůdce“, který je navíc často zbožš-

ťován pro své charisma, je všemocný a nepředvídatelný; v autoritativních režimech vše řídí buď osoba, diktátor nebo malá skupina lidí (často vojenská junta). Jak jsme si mohli povšimnout při čtení konkrétních příkladů a mentalit, ve všech byla přítomná státní policie, která fungovala jako prostředek zastrašení. I přesto, že např. v Portugalsku nebo Španělsku užívala policie hrůzné tresty (mučení, vražda), v totalitních státech byla ještě radikálnější. Byly zakládány koncentrační tábory, kam byli deportováni ti, kdo se nějakým způsobem protivili režimu. Otázkou zůstává, zda-li bylo lepší zemřít hned při výslechu nebo až úmornou prací v koncentračních táborech. Totalitní režimy totiž naordinovaly deportovaným až 25 hodin nucených prací, což bylo dosti nelidské. Mě ale zaujala jiná věc při řešení problematiky nedemokratických režimů. Když se podíváme na mapu těchto režimů (viz Přílohy), zjistíme, že totalitarismus ovládl vesměs Asii, kdežto autoritarismus Evropu, Afriku a Latinskou Ameriku – tedy dříve koloniální území. Co se těchto zemí týče, ustrnuly pod autoritativní vládou, když se osvobodily z nadvlády. Bohužel se jim nepovedlo dospět až k demokracii. Po druhé světové válce Rusko přetvořilo evropské státy na totalitní a tím si zajistilo hranice, které ho chránily před západními mocnostmi.

Po přečtení předchozích kapitol je jasné, že autoritativní a totalitní režimy mají společnou snad jen jednu věc – nepřítele, kterého představuje demokracie. Ve všech ostatních znacích se podstatně liší, takže je nesmyslné, tyto dva nedemokratické systémy slučovat do jedné skupiny, jak to mnozí činí.

Každý politický systém se nějakým způsobem opírá o moc. Pokud se zaměříme na historický vývoj moci, zjistíme, že v dřívějších dobách měli panovníci moc „Dei gratia“ - tedy z boží milosti. Tyto doby jsou však v nedohlednu. V osvícenství nastal zásadní převrat. Víra byla odsunuta na druhou kolej a přednost dostal rozum. Panovník mohl být panovníkem jen z vůle lidu. O necelé dvě století později vznikly autoritativní a totalitní režimy, v jejichž čele stál charismatický vůdce. Základním předpokladem úvah týkajících se povahy nedemokratických systémů je znát dobře termíny s nimi spojené. Češi se až příliš často domnívají, že přesně vědí, co totalita obnáší, protože jednu éru totality zažili na vlastní kůži. Je nutné mít ale na paměti, že jsme nepoznali extrémní podmínky – brutalitu a teror, jež zažívalo Rusko, Čína a Německo a jež doposud zažívá Severní Korea a další státy. V této práci bylo jmenována jen nepatrná část zemí, u nichž došlo k přeměně v totalitní nebo autoritativní režim. Za dlouhou dobu lidské existence se vystřídal mnoho druhů a

typů vlád – od různých druhů tyranií a despocií až po hrůzostrašné totalitní a autoritativní režimy, které měly na svědomí smrt několika milionů lidí. Běžně považujeme totalitarismus a autoritarismus za způsoby vykonávání moci, za typy politického systému a ne např. za ideologii. Jako takové se prezentují konkrétními charakteristikami, díky kterým je vždy poznáme. Můžeme rozlišit různé typy nebo odlišit starší formy nedemokratických režimů od těch soudobých. Z tohoto ohledu jsou totalitarismus a autoritarismus chápány jako moderní fenomény (20. století). Světová politická praxe nám ukázala, že musíme nedemokratické režimy, ať minulé, nebo současné, neustále kontrolovat, podrobovat je analýze, pokud se chceme ubránit jejich ovládnutí světa. Ať chceme nebo ne, nedemokratické režimy jsou nedílnou součástí našeho světa.

6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Knižní zdroje:

- [1] ARENDT, H. *Původ totalitarismu*. 1. vyd. 1-3. Praha : Oikoymenh, 1996. 675 s. ISBN 80-86005-13-5.
- [2] ARON, R. et al. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno : Atlantis, 1993. 218 s. ISBN 80-7108-064-0.
- [3] BALÍK, S. - KUBÁT, M. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2004. 167 s. ISBN 80-86569-89-6.
- [4] BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři : političtí vůdci současného světa*. Praha : Eurolex Bohemia, 2002. 402 s. ISBN 80-86432-21-1.
- [5] *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. 2. vyd. Brno : Barrister & Principal, 2003. 560 s. ISBN 80-85947-56-0.
- [6] BUDIL, I. T. *Totalitarismus*. 1. vyd. Plzeň : Fakulta filozofická Západočeské univerzity ; Ústí nad Labem : Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové, 2005. 116 s. ISBN 80-903412-3-3.
- [7] BUDIL, I. T. - Zíková, T. *Totalitarismus 3, Totalita, autorita a moc v proměnách času a prostoru*. 1. vyd. Plzeň : Fakulta filozofická Západočeské univerzity ; Ústí nad Labem : Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové, 2007. 187 s. ISBN 978-80-87025-15-4.
- [8] CABADA, L. - KUBÁT, M. *Úvod do studia politické vědy*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. 455 s. ISBN 978-80-7380-076-5.
- [9] DOČEKALOVÁ, P. - ŠVEC, K. *Úvod do politologie*. 1. vyd. Praha : Grada, 2010. 264 s. ISBN 978-80-247-2940-4.
- [10] GENTILE, Emilio. *Politická náboženství : mezi demokracií a totalitarismem*. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. 223 s. ISBN 978-80-7325-153-6.
- [11] HEYWOOD, A. *Politická teorie*. 1. vyd. Praha : Eurolex Bohemia, 2005. 335 s. ISBN 80-86861-41-4.
- [12] HEYWOOD, A. *Politologie*. 3. vyd. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 537 s. ISBN 978-80-7380-115-1.

6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- [13] LAINOVÁ, R. - HLAVIČKOVÁ, Z. - STRAKA, M. *Diktatury v rukavičkách?*. 1. vyd. Praha : Triton, 2003. 159 s. Dějiny do kapsy ; sv. 18. ISBN 80-7254-334-2.
- [14] MYERSON, D. *Krev a sláva: nejkrutější diktátoři v dějinách*. 1. vyd. Frýdek-Mýstek: Alpress, 2007. 270 s. ISBN 978-80-903452-8-7.
- [15] NOVÁK, M. *Mezi demokracií a totalitarismem*. 1. vyd. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity, 2007. 213 s. ISBN 978-80-210-4437-1.
- [16] RATAJ, J. *O autoritativní národní stát: ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997. 251 s. ISBN 80-7184-516-7.
- [17] REIMAN, M. *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2000. 121 s. ISBN 80-246-0028-5.
- [18] ŘÍCHOVÁ, B. *Přehled moderních politologických teorií*. 2. vyd. Praha : Portál, 2006. 303 s. ISBN 80-7367-177-8.
- [19] SCRUTON, R. *Slovník politického myšlení*. 2. vyd. Brno : Atlantis, 1999. 187 s. ISBN 80-7108-184-1.

Časopisecké zdroje:

- [20] BALÍK, S. Totalitní a autoritativní režimy. *Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity*, 2007, roč. 56, C 54, s. 41 – 52. ISBN 978-80-210-4481-4.
- [21] BALÍK, S. - HOLZER, J. Debata o hybridních režimech: Stručná rekapitulace pokusu o pragmatickou změnu. *Politologická revue*, 2006, roč. 12, č. 2, s. 5 – 29. ISSN 1211-0353.
- [22] BUDIL, I. T. Ideologické zdroje moderního totalitarismu. *Střední Evropa*, 2000, roč. 16, č. 104 – 105, s. 157 – 170. ISSN 0862-691X.
- [23] DOBEŠ, J. Totalitarismus mezi ideologií a teorií. *Dějiny – teorie – kritika*, 2007, roč. 4, č. 2, s. 183 – 218. ISSN 1214-7249.
- [24] HANUŠ, J. Historická diskuse o totalitarismu. *Teologie & společnost*, 2003, roč. 1, č. 6, s. 42 – 44. ISSN 1214-0740.
- [25] HLOUŠEK, V. Teorie a praxe autoritativních a totalitních režimů. *Politologická revue*, 2005, roč. 11, č. 1, s. 185 – 189. ISSN 1211-0353.
- [26] HOLZER, J. Definice totalitarismu a specifika české situace. *Proglas*, 1999, roč. 10, č. 4, s. 16 – 18. ISSN 0862-6731.

6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- [27] KUBÁT, M. Postkomunistické nedemokratické režimy. Studie k proměnám politické teorie v postkomunistickém čase. *Politologická revue*, 2008, roč. 14, č. 1, s. 129 – 132. ISSN 1211-0353.
- [28] KUBÁT, M. Teorie nedemokratických režimů a východní Evropa 1944 – 1989. *Politologický časopis*, 2006, roč. 13, č. 2, s. 139 – 157. ISSN 1211-3247.
- [29] KVAČEK, R. Téma zatím pootevřené. *Nové knihy*, 2001, roč. 41, č. 24, s. 22. ISSN 0322-922X.
- [30] LÖWITHOVÁ, V. Evropa a původ totalitarismu u Hannah Arendtové a Jana Patočky. *Filosofický časopis*, 1997, roč. 45, č. 5, s. 796 – 814. ISSN 0015-1831.
- [31] SAK, P. Stalinismus a totalita včera, dnes a zítra. *Prostor*, 2009, č. 83, s. 124 – 129. ISSN 0862-7045.
- [32] ŠIMOV, J. Autoritářské režimy v bývalém SSSR: Klasifikace, příčiny vzniku, perspektivy. *Mezinárodní politika*, 2006, roč. 30, č. 4, s. 37 – 39. ISSN 0543-7962.
- [33] ŠNEBERGOVÁ, I. Původ totalitarismu I-III. *Filosofický časopis*, 1998, roč. 46, č. 1, s. 124 – 129. ISSN 0015-1831.
- [34] ŽENÍŠEK, M. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. *Politologický časopis*, 2005, roč. 12, č. 2, s. 220 – 223. ISSN 1211-3247.

Internetové zdroje:

- [35] ČERMÁK, Jindřich. Přechody k demokracii [online]. *E-polis.cz*, 14. duben 2005. [cit. 2010-07-22]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/77-prechody-k-demokracii.html>>. ISSN 1801-1438.
- [36] HANUS, Petr. Teorie totalitarismu a autoritarismu [online]. *Blog.Respekt.cz*, 18. leden 2008 [cit. 2010-07-13]. Dostupné z WWW: <<http://petrhanus.blog.respekt.cz/c/22204/Teorie-totalitarismu-a-autoritarismu.html>>.
- [37] HOLÍK, J. Raymond Aron – Demokracie a totalitarismus [online]. *Seminář k politologii 2005-6*, 2005-12-1 [cit. 2010-07-17]. Dostupné z WWW: <<http://politologie.blog.cz/0512/raymond-aron-demokracie-a-totalitarismus-2-cast>>.
- [38] HRABÁLEK, M. Augusto Pinochet: Chilský prezident [online]. *Financnici.cz*, [cit. 2010-07-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.financnici.cz/augusto-pinochet>>.

6 SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- [39] KUNŠTÁT, D. Demokracie mezi totalitarismem a autoritářstvím [online]. *Centrum pro výzkum veřejného mínění*, [cit. 2010-07-13]. Dostupné z WWW: <http://www.cvvm.cas.cz/upl/nase_spolecnost/100056s_kunstat-demokracie.pdf>.
- [40] PROCHÁZKA, M. Autoritativní režimy v Latinské Americe...: 2. Autoritativní a demokratické režimy [online], *Valka.cz*, [cit. 2010-07-17]. Dostupné z WWW: <http://www.valka.cz/clanek_13622.html>. ISSN 1803-4306.
- [41] SMOLÍK, Josef. Diagnóza: autoritářská osobnost [online], *Rexter*, [cit. 2010-07-13]. Dostupné z WWW: <<http://www.barrister.cz/strat/rexter/page.php?id=32>>. ISSN 1214-7737.
- [42] MALIŇÁK, P. Sýrie za vlády Baššára al-Assada [online]. *Global politics*, 2009-10-21 [cit. 2010-07-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.globalpolitics.cz/clanky/syrie-za-vlady-bassara-al-assada>>.

7 SEZNAM PŘÍLOH

Kalifornská škála F

Jiná verze Kalifornské škály F

Srovnání autoritarismu a totalitarismu

Vybrané aspekty autoritativních a totalitních režimů v komparaci

Autoritativní a totalitní režimy 20. století

8 PŘÍLOHY

Tabulky:

Tabulka 1

KALIFORNSKÁ ŠKÁLA F	
konvencionalismus	neměnné lpění na hodnotách střední třídy a přecitlivělost ve vztahu k vnějším tlakům
podřízenost	nekritický vztah k idealizované autoritě vlastní skupiny
agresivita	tendence vyhledávat, odsuzovat a trestat osoby porušující konvenční hodnoty
antiintrospekce	odmítání subjektivity, nechut' poznávat psychické stavy vlastní a ostatních lidí
pověřivost	připisování odpovědnosti vnějším (mystickým) činitelům, které jsou mimo kontrolu jedince
kult síly	víra v sílu a „tvrdost“ a odsuzování slabosti
destruktivnost a cynismus	zobecněná nenávist k člověku a jeho depreciace
fobie	přesvědčení, že vnější svět je nepřátelský a nebezpečný
sexualita	přisuzování nadměrného významu problematice sexu

Tabulka 2

JINÁ VERZE KALIFORNSKÉ ŠKÁLY F	
konvencionalismus	<p>1) podnikatelé a dělníci jsou pro společnost mnohem důležitější než umělci a profesori</p> <p>2) kdyby lidé méně mluvili a více pracovali, všichni by se měli lépe</p>
podřízenost	<p>1) poslušnost a úcta k moci jsou nejdůležitějšími vlastnostmi, které je třeba vštípit dětem</p> <p>2) věda je důležitá, ale existuje mnoho důležitějších věcí, které jsou rozumem neuchopitelné</p>
agresivita	<p>1) znevážení naší cti musí být vždy trestáno</p> <p>2) sexuální zločiny musí být trestány co nejsurověji, nejen vězněním, ale veřejným bičováním</p>
antiintrospekce	<p>1) celkově čím dál tím více lidí zasahuje do věcí, které mají zůstat osobní a soukromé</p> <p>2) máme-li problém či jsme-li smutní, neměli bychom na to myslet a dělat něco příjemného</p>
pověřčivost	<p>1) každý člověk by měl věřit v nějakou nadpřirozenou moc a bez výhrad se jí podřizovat</p> <p>2) jednoho dne se určitě ukáže, že astrologie může objasnit mnoho věcí</p>
kult síly	<p>1) žádná slabost nebo těžkost nás nezastaví, pokud máme dostatečně silnou vůli</p> <p>2) lidé se dělí na slabé a silné</p>
destruktivnost a cynismus	<p>1) důvěrnost v lidských vztazích plodí pohrdání</p> <p>2) člověk je takový, jaký je, a proto vždycky budou války</p>
fobie	<p>1) války a sociální problémy budou smeteny zemětřesením nebo potopou, které zničí svět</p> <p>2) většina lidí si neuvědomuje, jak moc je náš život kontrolován tajemnými intrikami</p>
sexualita	<p>1) amorální sexuální život antických Římanů je v porovnání s dneškem nevinnou hrou</p> <p>2) homosexuálové jsou daleko horší než zločinci, a proto musí být trestáni co nejpřísněji</p>

Tabulka 3

SROVNÁNÍ AUTORITARISMU A TOTALITARISMU		
	autoritarismus	totalitarismus
autonomie společenských struktur a nepolitické sféry	ano	ne
kontrola všech aspektů života společnosti	ne	ano
absolutní kontrola ekonomické činnosti	ne	ano
vůdčí úloha jedné masové strany	ne/omezená	ano
ovládnutí správních struktur představiteli vládnoucí strany	ne	ano
legální či semilegální opozice	omezeně	ne
existence vůdčí ideologie	ne	ano
masový teror doléhající na celou společnost	ne	ano
vypořádávání se s politickými protivníky prostřednictvím násilí	ano	ano
politická mobilizace obyvatel	ne/omezená	ano
snaha o expanzi	ne	ano
vzor pro jiné země	ne/omezeně	ano

Tabulka 4

VYBRANÉ ASPEKTY AUTORITATIVNÍCH A TOTALITNÍCH REŽIMŮ V KOMPARACI				
stát v letech → ↓ problém ↓ příklady cílů, ideologie a hesel	totalitní státy			autoritativní stát
	Čína 1949-1976	Německo 1933-1945	SSSR 1922-1953	Španělsko 1936-1975
	Osvobození rolnictva, zemědělská reforma, industrializace země, nezávislost na vnějším světě. „Politická moc vyrůstá z hlavní pušek.“ „Zakládat vesnická střediska odporu, obkličít města ven-kovem.“ „Slunce svítí jasně, ale mnohem jasněji září Maovy ideje.“	Zajistit všem Němcům práci, důstojné životní podmínky, sociální péči. Snaha eliminovat třídní konflikty. Rasismus, antisemitismus. „Jeden národ, jedna říše, jeden vůdce.“ „Německo nade všechno.“	Likvidace vykořisťování dělníků, zajistit všem práci, důstojné životní podmínky, sociální péči. Likvidace vykořisťovatelských tříd. „Zostřování třídního boje.“ „Primát politiky nad ekonomikou.“ „Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb.“	Syndikalistický korporativismus, personální diktatura. Inspirace fašismem, nacismem. Důraz na tradiční hodnoty, láska k vlasti. „Věříme v Boha, Španělsko a Franka.“
obecný název ideologie	maoismus, komunismus	nacismus, nacionální socialismus	kommunismus, stalinismus	–
vůdce	Mao Ce-tung (1893-1976)	Adolf Hitler (1889-1945)	Josef Stalin (1879-1953)	Francisco Franco (1892-1975)
titul vůdce	předseda	Führer	generalissimus	caudillo
situace před získáním moci	chaos po mnohaletých občanských válkách a japonské okupaci (1937-1945)	velká hospodářská krize, touha po odplatě za porážku v první světové válce	zničená země po první světové válce, porážky na mnoha frontách	volební vítězství Lidové fronty (1936), vyhlášení republiky, nepokoje a politická genocida
způsob získání moci	vítězství v občanské válce (s pomocí ruských komunistů)	úspěch v demokratických volbách a obsazení funkcí kancléře a hlavy státu Hitlerem	státní převrat v hlavním městě (1917), vítězství v občanské válce, zavraždění cara Mikuláše II. a jeho rodiny (1918)	svržení levicových vlád po třileté krvavé občanské válce (trvajících do r. 1939)

	Čína 1949-1976	Německo 1933-1945	SSSR 1922-1953	Španělsko 1936-1975
název vládnoucí strany	Komunistická strana Číny	Německá nacionálně socialistická dělnická strana	Všesvazová komunistická strana (bolševiků)	Falanga Española
činnost jiných politických stran	zakázána	zakázána	zakázána	zakázána
hlavní nástroje represi	koncentrační („převýchovné“) tábory, mučení, trest smrti	koncentrační tábory, mučení, trest smrti	koncentrační (pracovní) tábory, mučení, trest smrti	mučení, trest smrti
hlavní deklarování nepřátelé	místní kapitalisté, zahraniční imperialisté	Židé, komunisté, liberálové	kapitalisté, kulaci, imperialisté	komunisté, anarchisté, republikáni
vlastnictví půdy	státní	soukromé	státní	soukromé
situace prostředků masové komunikace	monopol strany a státu	pod absolutní kontrolou strany	monopol strany a státu	pod politickou kontrolou
průmyslové podniky	pouze státní	soukromé, pod kontrolou státu	pouze státní	soukromé, pod kontrolou státu
vztah k náboženství	ateismus, boj proti náboženství (hlavně proti buddhismu)	spíše negativní	ateismus, boj proti náboženství	silně pozitivní, katolicismus je oficiálním náboženstvím
mládežnické organizace	pionýři, Rudé gardy	Hitlerjugend	pionýři, Komsomol	více na podporu generála Franca
politická policie	velmi silná	téměř všemocná	prakticky všemocná	slabá
cíle zahraniční politiky	zahraniční politika byla málo aktivní	ovládnutí Evropy, „životní prostor“ (Lebensraum)	zpočátku export komunismu do celého světa, později omezený na satelitní státy	nejprve spolupráce s Itálií a Německem, později Portugalskem

	Čína 1949-1976	Německo 1933-1945	SSSR 1922-1953	Španělsko 1936-1975
první obětí expanze	Tibet	Rakousko, ČSR, Polsko	Polsko, Pobaltí, Finsko	nejdou
boje ve vnitřním kruhu	průběžné čistky, především v rámci radikálních kampaní typu Kulturní revoluce	Noc dlouhých noží (1934)	vyvražďení (do roku 1940) dávných spolupracovníků Lenina, dále permanentní teror uvnitř strany	stálá rivalita mezi republikány a frankisty
osud vůdce	přirozená smrt	sebevražda	přirozená smrt (?)	přirozená smrt
další osud státu	postupné dlouhodobé umírňování režimů	prohra v druhé světové válce a rozdělení do dvou států (SRN a NDR)	postupné dlouhodobé umírňování režimu až jeho pád	řízený přechod k demokracii (demokracie shora)

